

Društvena odgovornost pravosuđa u Bosni i Hercegovini

Elma Demir

Sadržaj

I. Uvod	2
II. Sektor pravde u Bosni i Hercegovini	3
III. Društvena odgovornost pravosuđa	7
IV. Preduslovi	10
a. Pristup informacijama	10
b. Kapaciteti	11
c. Spremnost na saradnj.	11
d. Institucionalizacija	14
V. Inicijative za jačanje društvene odgovornosti u sektoru pravde u BiH	15
a. Učešće u izradi javnih politika	16
b. Učešće u budžetiranju	19
c. Praćenje i ocjenjivanje javnih politika i pružanja usluga	19
d. Podizanje javne svijesti o pravima građana i javnim uslugama	21
e. Pružanje javnih usluga (pravde) od strane organizacija civilnog društva	22
VI. Zaključci i preporuke	24
Dodatak A. Spisak institucija i organizacija koje su učestvovalе u istraživanju	28
Dodatak B. Spisak institucija sektora pravde u BiH	29
Bibliografija	31

Sažetak

Pravosuđe u Bosni i Hercegovini karakteriše mnogobrojni nedostaci. Pravosudne institucije su spore, skupe, a često i pristrasne i diskriminatorne; sudski procesi su nepotrebno komplikovani, netransparentni i zastrašujući, a javni dužnosnici korumpirani. Razvojna praksa i studije ukazuju na to da angažovanje građana, organizacija civilnog društva i medija u pravosuđu može dovesti do značajnog napretka u efikasnosti i učinkovitosti pravosudnih institucija i funkcionera. Oblici takvog angažmana civilnog društva mogu biti od javnih demonstracija, protesta, kampanja javnog zagovaranja, istraživačkog novinarstva, parnica u zaštiti javnog interesa, pa do učešća u budžetiranju, praćenja javnih rashoda, nadzora pružanja javnih usluga, besplatne pravne pomoći itd. Ove aktivnosti i mehanizmi se obično definišu kao društvena odgovornost. Iako je važnost društvene odgovornosti u Bosni i Hercegovini prepoznata, iako je utvrđena potreba za aktivnim učešćem organizacija civilnog društva u pravosuđu u Strategiji za reformu sektora pravde – ključnom strateškom dokumentu koji sadržava aktivnosti i mjere reforme za sve institucije u sektoru pravde u zemlji – osim jedne inicijative na državnom nivou, u pravosuđu BiH nisu razvijene niti provedene konkretne akcije ili mehanizmi društvene odgovornosti. U cilju prevazilaženja ovog nedostatka, ovaj rad daje preporuke za zvaničnike sektora pravde u Bosni i Hercegovini sa strateškim mjerama koje će ojačati društvenu odgovornost pravosudnih institucija u zemlji. Pored navedenog, ovaj rad definiše konkretne mehanizme i aktivnosti koji se mogu uvrstiti u Strategiju za reformu sektora pravde u BiH 2008 – 2013 i njen popratni Akcioni plan, te tako poduprijeti postojeće javne napore ka otvaranju institucija pravde pritiscima “odozdo” i pomoći dužnosnicima u institucionalizaciji različitih oblika angažmana civilnog društva.

I Uvod

Pravosudni sistem jedne države je njen temeljni čuvar sloboda i prava. Bez nezavisnog i efikasnog pravosuđa, država ne može garantovati vladavinu zakona niti zaštititi svoje građane od različitih zloupotreba. Harahan i Waleed pišu da „sudovi i druge javne agencije koje čine pravni sistem jedne zajednice ili naroda direktno utiču na javnu sigurnost, ekonomiju i ukupan kvalitet života svakog građanina, svakog dana u godini.“¹ Gloppen, Rakner i Tostensen dodaju da je obaveza suda i da osigura „da funkcioneri na različitim nivoima poštuju zakon i djeluju u okviru svojih mandata.“² S obzirom na temeljnu ulogu koju ima u političkom sistemu, pravosuđe bi trebalo biti najsnažnija grana vlasti u svakoj zemlji.

¹ Harahan, F. Samuel i Waleed H., Malik. „Partnerships for Reform - Civil Society and The Administration of Justice: Learning By Doing.“ [Partnerstva za reformu - Civilno društvo i administracija pravde: Učenje kroz rad]

² Gloppen, Siri i drugi. „Responsiveness to the concerns of the poor and accountability to the commitment to poverty reduction.“ [Razumijevanje za probleme siromašnih i odgovornost za zalaganje za smanjenje siromaštva]

³ Svjetska banka. „State-Society Synergy for Accountability: Lessons for the World Bank.“ [Država-društvo sinergija za odgovornost: Lekcije za svjetsku banku]

⁴ Ibid.

⁵ Vidi Mcllvain, Ashley. „Toward a more sustainable democracy: Public Participation in Justice Sector Reform.“ [Prema održivijoj demokratiji: Učestvovanje javnosti u reformi sektora pravde]

⁶ Malena, C, Forster, R. i Singh, J. „Social Accountability: An Introduction to the Concept and Emerging Practice.“ [Društvena odgovornost: Predstavljanje koncepta i prakse u nastajanju]

⁷ Ibid.

⁸ Torres, Magüi Moreno. „Beyond Representation: Good Governance and Empowerment in Latin America and the Caribbean“ [Više od zastupanja: Dobro upravljanje i ovlašćivanje u Latinskoj Americi i Karibima]; Svjetska Banka. „Social Accountability Sourcebook“ [Priručnik o društvenoj odgovornosti]; Ahmad, Raza. „Governance, Social Accountability and the Civil Society.“ [Upravljanje, društvena odgovornost i civilno društvo]; Mcllvain, Ashley. „Toward a more sustainable democracy: Public Participation in Justice Sector Reform.“ [Prema održivijoj demokratiji: Učestvovanje javnosti u reformi sektora pravde]

⁹ Malena, C, Forster, R. i Singh, J. „Social Accountability: An Introduction to the Concept and Emerging Practice.“ [Društvena odgovornost: Predstavljanje koncepta i prakse u nastajanju]

Nažalost, to nije tako u većini država u razvoju i tranzicijskih zemalja u kojima izvršna vlast prevladava nad zakonodavnom i sudskom i tako narušava sistem ravnoteže i kontrole u podjeli vlasti (engl. checks and balances system). Kao posljedica toga, neefikasne javne institucije, zloupotreba ovlasti, korupcija i kriminal postaju uobičajene karakteristike javnog života. Situacija u Bosni i Hercegovini dokazuje ovu činjenicu. Njen pravosudni sektor je slabiji od ostalih grana vlasti i okarakterisan je mnogim nedostacima. Njene pravosudne institucije su neefikasne, spore, skupe, i često pristrasne i diskriminatorne; sudski procesi su nepotrebno komplikovani, netransparentni i zastrašujući; a javni službenici korumpirani. Rezultat toga je ograničen pristup pravdi za veliki broj građana.

Strategije rješavanja i reforme takvih neefikasnih pravosudnih sistema dokazale su se kao teško provodive. Takve strategije uglavnom propadaju zbog toga što se fokusiraju na administraciju i procedure: one pokreću institucionalne promjene, ali ne mijenjaju odnose moći niti uzimaju u obzir potrebe običnih građana. Tradicionalna strategija reforme javnog sektora obično uključuje mjere i aktivnosti koje jačaju elemente „komande i kontrole“ vlasti. U tom slučaju, vlasti zemalja u razvoju i međunarodne agencije za razvoj bave se slabostima birokratskog aparata³. Kada je u pitanju pravosuđe, takva strategija uključuje jačanje ovlasti sektora pravde nad izvršnim sektorom, povećavanje efikasnosti procedura, poticanje bolje koordinacije među pravosudnim institucijama, razvoj jakih pravila i kriterija za izbor sudija i tužilaca itd. Iako je takav pristup važan i potreban, ocjene reformi sektora pravde pokazale su da nije dovoljan i da mu je potrebna dodatna strategija koja na razvoj sektora pravde djeluje na osnovu pritiska „odozdo“, da bi se njegovi ciljevi podudarili sa lokalnim prioritetima i potrebama. Takva strategija „uključuje izgradnju zdravog odnosa između države i društva, tako što društvene aktere i pojedinačne građane opunomoćuje da obavežu vladu na zagovaranje vladavine zakona i ispunjavanje obećanja“⁴. Osim toga, reforme pravosuđa, u čije je provođenje uključena šira javnost, imaju „veću mogućnost da osiguraju podršku i zalaganje potrebno za postizanje demokratske promjene“⁵.

Iako strategija „komande i kontrole“ i strategija „odozdo“ imaju isti glavni cilj - jačanje i razvoj odgovornosti u javnim institucijama, druga od ovih strategija, koja se obično naziva i strategijom „društvene odgovornosti“, oslanja se na angažman civilnog društva, odnosno na direktno ili indirektno učešće običnih građana i/ili organizacija civilnog društva u zahtijevanju odgovornosti⁶. Dakle, društvena odgovornost se „odnosi na širok spektar aktivnosti i mehanizama koje građani, zajednice, nezavisni mediji i organizacije civilnog društva mogu iskoristiti da pozovu na odgovornost javne zvaničnike i javne službenike“⁷. Empirijske studije⁸ o inicijativama za jačanje društvene odgovornosti u različitim zemljama ukazuju na to da angažman građana i organizacija civilnog društva u pravosuđu može dovesti do značajnog poboljšanja efikasnosti i učinkovitosti institucija sektora pravde i funkcionera⁹.

Važnost angažmana civilnog društva i opće društvene odgovornosti¹⁰ u poboljšanju djelovanja pravosuđa priznata je i u Bosni i Hercegovini. Skorašnje reforme sektora pravde postavile su temelje za aktivno učestvovanje predstavnika civilnog društva¹¹ u sektoru pravde BiH. Strategija za reformu sektora pravde u BiH 2008 - 2013 - ključni strateški dokument koji sadržava aktivnosti i mjere reforme za sve institucije u sektoru pravde u zemlji, podrazumijeva i mjere za uključivanje organizacija civilnog društva u procese razvoja politike i zakona. Međutim, iako ova Strategija postavlja temelje za veće učešće aktera civilnog društva sa ciljem poboljšanja odgovornosti u pravosuđu, ona ne definira jasne aktivnosti takvog učešća niti određuje konkretne mehanizme društvene odgovornosti.

U cilju ispravke tog propusta u Strategiji, ovaj rad daje preporuke za zvaničnike sektora pravde u Bosni i Hercegovini sa strateškim mjerama koje će ojačati društvenu odgovornost pravosudnih institucija u zemlji¹². Osim toga, ovaj rad utvrđuje konkretne mehanizme i aktivnosti koji se mogu uključiti u Strategiju za reformu sektora pravde u BiH 2008 – 2013 i njen Akcioni plan, te na taj način poduprijeti postojeće javne napore ka otvaranju institucija pravde pritiscima “odozdo” i pomoći zvaničnicima u institucionalizaciji različitih oblika učešća civilnog društva.

Kako se ova analiza javne politike bavi pravosuđem, u njemu se primarno ispituju oblici učešća civilnog društva koji za cilj imaju jačanje, direktno ili indirektno, odgovornosti institucija u sektoru pravde. Iako u nekim slučajevima primarna svrha nekih oblika angažmana civilnog društva u sektoru pravde nije direktno usmjerena ka odgovornosti institucija pravde, kao što je pružanje besplatne pravne pomoći čiji je glavni cilj povećanje pristupa pravdi, takvi mehanizmi mogu poticati transparentnost u radu institucija pravde i time indirektno pozvati javne zvaničnike na odgovornost.

U cilju definisanja preporuka, na bazi potreba i činjenica, za javne politike koje će ojačati i institucionalizirati društvenu odgovornost institucija u sektoru pravde u BiH, ova analiza zasniva se na nekoliko faza istraživanja i analize koje su autora upoznale sa interesnim grupama u sektoru pravde i njihovim postojećim inicijativama. U prvoj preeliminarnoj fazi, provedeno je uredsko istraživanje uz analizu interesnih grupa, sa ciljem da se prepoznaju interesne grupe u sektoru pravde u BiH, identifikuju različite građanske inicijative koje provode akteri civilnog društva u BiH (vezano za reforme pravosuđa) i istraže međunarodna iskustva na tom polju. U sljedećoj fazi provedeno je ispitivanje na nivou države o inicijativama društvene odgovornosti u sektoru pravde BiH. Sve institucije u sektoru pravde, identificirane u prvoj fazi, direktno su kontaktirane i zamoljene da popune upitnik. Pripremljena su dva različita upitnika: jedan za institucije u sektoru pravde, a drugi za aktere civilnog društva¹³. Svrha ove faze istraživanja bilo je dopunjavanje prethodne faze i dodavanje novih informacija i podataka već postojećim, da bi se dobio odgovor na sljedeće pitanje: kako se društvena odgovornost u sektoru pravde u BiH može unaprijediti i institucionalizirati? U ispitivanju je učestvovalo ukupno 148 institucija: upitnik su popunila 54 suda, 7 institucija sektora pravde i 72 nevladine organizacije (uključujući 15 sindikata)¹⁴.

Ova analiza javne politike je sastavljena iz četiri dijela. Prvi dio opisuje sistem pravde u BiH, odnosno postojeće institucije, i daje kratak pregled procesa reforme i problema koji postoje u ovom sektoru. Drugi dio utvrđuje različite mehanizme društvene odgovornosti u sistemima pravde na osnovu međunarodnih i bosanskohercegovačkih iskustava. Sljedeći dio se bavi preduslovima za efikasnu institucionalizaciju mehanizama društvene odgovornosti i opisuje inicijative društvene odgovornosti (odnosno postojeće oblike angažmana civilnog društva) koje su do sada provedene u sektoru pravde u BiH. U posljednjem dijelu se daju preporuke o načinima

¹⁰ Termini ‘građansko angažovanje’, ‘javno učešće’ i ‘društvena odgovornost’ imaju slično značenje i biti će naizmjenično korišteni u ovom radu.

¹¹ Prema propisima u Bosni i Hercegovini termin ‘civilno društvo’ odnosi se na svaku formalnu ili neformalnu grupu civilnog društva: nevladinu organizaciju, grupu građana, sindikat, profesionalno udruženje, religijsku zajednicu, think thank grupu, medije, pa čak i političke stranke. Civilno društvo u ovom radu označava nevladine organizacije, grupe građana, sindikate, profesionalna udruženja, think thank grupe, ali isključuje političke stranke i religijske zajednice, jer ti oblici imaju različite načine djelovanja i ciljeve u poređenju sa drugim organizacijama. Uz to, ova studija isključuje i medije zbog njihove specifične prirode i odnosa sa javnim institucijama.

¹² Ovaj rad analizira različite oblike građanskog angažovanja u sektoru pravde. Međutim, ne istražuje niti predstavlja pristupe koje nevladine organizacije koriste da postignu svoje ciljeve u pravosuđu. Za više informacija o pristupu nevladinih organizacija u pravosuđu pogledati Harahan, F. Samuel i Waleed H., Malik. ‘Partnerships for Reform - Civil Society and the Administration of Justice: Learning By Doing.’ [Partnerstva za reformu - Civilno društvo i administracija pravde: Učenje kroz rad]

¹³ Anketirane su nevladine organizacije, grupe građana, sindikati, profesionalna udruženja i think tank grupe. Pogledati fusnotu br. 8.

¹⁴ Spisak institucija i organizacija koje su odgovorile na anketu nalazi se u Prilogu A.

koje institucije sektora pravde mogu primjeniti i institucionalizirati učešće civilnog društva u pravosuđu BiH. Ove preporuke mogu biti korisne i međunarodnim razvojnim agencijama i donatorima koji podražavaju reformu pravosuđa u BiH, jer pružaju uvid u potrebe interesnih strana i prioritete u pravosuđu BiH.

Glavna svrha ovog rada je promicanje društvene odgovornosti u pravosuđu Bosne i Hercegovine kroz institucionalizaciju mehanizama učešća civilnog društva u sektoru pravde, koje bi u konačnici trebalo dovesti do boljeg učinka pravosudnih institucija i efikasnijeg pružanja i pristupa pravdi u Bosni i Hercegovini.

II Sektor pravde u Bosni i Hercegovini

Termine „sektor pravde“ i „pravosuđe“ obično koriste donosioci odluka, dok društveni naučnici i akademici obično koriste termin „sistem pravde“, a sva tri se odnose na:

„Institucije koje imaju centralnu ulogu u rješavanju sukoba do kojih dolazi zbog navodnih kršenja ili različitih interpretacija pravila koja društva stvaraju da bi propisala ponašanje svojih članova i koje, kao rezultat toga, imaju centralnu ulogu u jačanju normativnog okvira (zakona i propisa) koji oblikuje javno i privatno postupanje“¹⁵.

Sistem ili sektor pravde jedne zemlje je proizvod kompleksnog historijskog procesa razvoja institucija. Iako sektori pravde u svim zemljama izvršavaju slične zadatke, postoje velike razlike u općim okvirima¹⁶. Sektor pravde u Bosni i Hercegovini je višeslojan i decentraliziran i sastoji se od 14 jurisdikcija (država, dva entiteta, 10 kantona i Distrikt Brčko). U njemu djeluje 14 ministara pravde i veliki broj sudova. Oba entiteta, Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska, imaju zasebne ustavne i vrhovne sudove, dok na državnom nivou postoje Sud Bosne i Hercegovine i Ustavni sud BiH. Distrikt Brčko također ima svoje sudove. Pregled institucija u sektoru pravde nalazi se u Prilogu B.

Kompleksno pravosuđe u BiH odraz je kompleksnog političkog sistema države, koji je proizvod nastojanja da se pronađe mirno rješenje sukoba u Bosni i Hercegovini ranih 90-ih. Petnaest godina nakon potpisivanja Općeg okvirnog sporazuma za mir (Daytonski sporazum), pravosuđe u BiH je još uvijek u procesu razvoja svog institucionalnog uređenja. Vrhovni sud na državnom nivou ne postoji, što otežava harmonizaciju pravosudne prakse¹⁷. Četrnaest paralelnih pravosudnih sistema nisu međusobno dobro usklađeni¹⁸. Kao i u drugim sektorima, krajnja decentralizacija za rezultat ima ograničenu učinkovitost bosanskohercegovačkog pravosuđa. Raspodjelu budžeta za pravosuđe vrši 14 različitih nivoa izvršnih organa vlasti. U takvom sistemu, rad institucija pravde ne može biti potpuno nezavisan i one su pod jakim utjecajem izvršne, pa čak i političke elite izvan sistema¹⁹. Zabilježeni su i napadi na pravosudne institucije od strane izvršnih vlasti entiteta²⁰. Pored neorganizovanih institucija pod utjecajem politike, bosanskohercegovački pravosudni sistem karakterišu i dodatne manjkavosti: ograničen pristup pravdi, komplikovane i neusklađene procedure i pravne prakse, korumpirano osoblje, te nedostatak ljudskih i finansijskih resursa koji je rezultat lošeg planiranja. Najnoviji Izveštaj EU o napretku potvrđuje ovu tvrdnju implicirajući da su pravosudne institucije u BiH spore, skupe, i često pristrasne i diskriminatorne. Njihovi procesi su nepotrebno komplikovani, netransparentni i zastrašujući²¹. Institucija Ombudsmena za ljudska prava BiH u svom najnovijem izvještaju za 2010, zasnovanom na primljenim tužbama građana, tvrdi da pravosuđe u BiH posebno karakterišu dugotrajni

¹⁵ Reiling, Dory; Hammergren, Linn; i di Giovanni, Adrian. "Justice Sector Assessments: A Handbook." [Ocjene sektora pravde: Priručnik]

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Pravni praktičari ukazuju na praksu koja se javlja u sudovima gdje se donose suprotne odluke u sličnim okolnostima, a ponekad to čini i jedna te ista institucija. Ovakva praksa ima veliki uticaj na pravnu sigurnost u zemlji.

¹⁸ Prvenstveno zbog toga što ne postoji Vrhovni sud BiH. "Izveštaj o napretku za Bosnu i Hercegovinu za 2010" Evropske komisije također naglašava ovu činjenicu, kao i veliki broj pravnih eksperata.

¹⁹ Demir, Elma. "Independence of Judicial Institutions." in *Human Rights and Judiciary in Bosnia and Herzegovina: A report on implementation of the recommendations for justice sector in Bosnia and Herzegovina from the Universal Periodic Review of the UN Human Rights Council - 2010 - 2011* [Nezavisnost sudskih institucija u Ljudska prava i pravosuđe u Bosni i Hercegovini: Izveštaj provođenju preporuka za sektor pravde u Bosni i Hercegovini iz Univerzalnog periodičnog pregleda Vijeća za ljudska prava UNA - 2010 - 2011].; Misija OSCEa u Bosni i Hercegovini. „Nezavisnost pravosuđa: Neprimjeren pritisak na pravosudne institucije BiH“; Misija OSCEa u Bosni i Hercegovini. „Postizanje pravde u Bosni i Hercegovini: procesuiranje predmeta ratnih zločina od 2005. do 2010. godine.“.

²⁰ Entitski parlament Republike Srpske nedavno je donio odluku o održavanju referenduma o radu Suda BiH i Tužilaštva BiH, usmjeren na ukidanju ovih institucija. Predsjednik Federacije BiH – drugog bosanskohercegovačkog entiteta – donio je odluke o imenovanju sudija Ustavnog suda FBiH, koji nisu bili na spisku kandidata koje je predložilo VSTV i time prekršio proceduru imenovanja. Centralna izborna komisija BiH usvojila je odluke vezano za određena imenovanja u parlamentarnim tijelima u Federaciji BiH, dajući sebi ovlasti da tumači Ustav FBiH. Na sreću, intervencije lokalnih i međunarodnih aktera zaustavile su ove napade na pravosuđe.

²¹ Ibid.

sudski procesi²² koji direktno ometaju pristup pravdi i krše ljudska prava²³. Iako su kadrovske potrebe pravosudnih institucija gotovo u potpunosti ispunjene - popunjenost sudskih pozicija iznosi 93,7% a tužilačkih 97,7%²⁴, sudski procesi i dalje traju jako dugo²⁵. Još jedan problem koji je blisko vezan sa ovim je značajan broj neriješenih predmeta u sudovima. U nedavno provedenom istraživanju, sudovi navode da im neriješeni predmeti predstavljaju najveći problem²⁶, što ne iznenađuje s obzirom na to da je broj neriješenih predmeta čak u porastu: od 453,336 neriješenih slučajeva u 2004. do 602,866 neriješenih predmeta na kraju 2009. godine²⁷. U najboljem slučaju, građani na rješenje svojih predmeta obično čekaju tri do pet godina, a onda još jednu godinu da sudska presuda postane pravomoćna, ukoliko do toga uopće i dođe. Naime, gorući pravosudni problem je i neizvršenje sudskih presuda: pravosuđe nema probleme sa neizvršenjem sudskih presuda samo u privatnom sektoru nego i u javnim institucijama, koje često i same krše zakon²⁸.

Osim gore nabrojanih problema, nedostatak informacija također ograničava pristup pravdi, jer osnovne informacije o pravima i pravnim procedurama nisu lako dostupne. Briga za korisnike sudova i tužilaštava nije na odgovarajućem nivou. Uz nedostatak informacija, formalizam pravnog jezika, koji je prilično komplikovan i teško razumljiv čak i obrazovanim građanima, izaziva dodatne prepreke uz opće nepoznavanje pravnog sistema (prava i obaveza, pravne pomoći, funkcionisanja pravnog sistema), posebno među ranjivim grupama (siromašni, žene, mladi, Romi itd). Ekonomski troškovi pravosudnih procedura u većini slučajeva ometaju pristup i mnogi građani ne mogu čak ni pokrenuti pravni proces, a kamoli ga dovesti do kraja. S obzirom na to da „gotovo četvrtina stanovništva [BiH] živi na granici siromaštva, a gotovo polovina stanovništva se suočava sa nekim oblikom ekskluzije“²⁹, pitanje je kako obični građani BiH mogu priuštiti pravni proces koji košta od oko 5 do 7 prosječnih plata. Dobri advokati su posebno skupi, a bez dobrog advokata šansa za dobivanje parnice se drastično smanjuje. Besplatna pravna pomoć nije svugdje dostupna i u mnogim mjestima tu uslugu pružaju NVO-i.

Trenutni korektivni sistem, iako je prošao kroz određene reforme, također je potrebno unaprijediti. Zatvori su pretrpani, društvena reintegracija bivših zatvorenika je rijetka, a zapošljavanje i obuka osoblja u zatvorima je potrebno poboljšati. Zatvori ne pružaju ispravan tretman ranjivim grupama, kao što su žene, maloljetnici, bolesni, stariji, ovisnici i zatvorenici sa psihijatrijskim problemima.

U takvom jednom sistemu, široka rasprostranjenost korupcije nije iznenađujuća. Izvještaji o korupciji Transparency Internationala (TI) svake godine smještaju pravosuđe među najkorumpiranije sektore u Bosni i Hercegovini. Ispitivanja TI-a pokazuju da neki građani priznaju da su podmitili javne zvaničnike koji rade u pravosuđu, dok drugi tvrde da su im ovi otvoreno tražili mito. Korupcija povećava ekonomske troškove sudskih procesa, jer je potreban dodatni novac za podmićivanje da bi se "garantovao" povoljan ishod. Sudije i tužioce građani doživljavaju korumpiranim - smatraju da rade samo za svoj lični interes i interese moćnika, umjesto za pravdu, obične ljude ili javni interes. Na pravosudni sistem uopćeno gleda se kao na mrežu koja hvata male ribe, ali koju velike ribe lako poderu³⁰. Mediji redovno izvještavaju o različitim ličnim i političkim utjecajima na sudove i tužilaštva u procesuiranju zločina koje su počinili visokorangirani političari. Postoje desetine takvih slučajeva zasnovanih na zloupotrebi političke funkcije, korupciji i pranju novca, ali se većina njih sporo ili nikako procesuiraju i uglavnom završava oslobađanjem optuženih. Stoga ne iznenađuje nizak nivo javnog povjerenja u pravosudne institucije. U nedavno provedenom istraživanju sa uzorkom od 1000 građana, USAID-ov Projekat razvoja sektora pravosuđa nalazi da 45% ispitanika vjeruje da sudije i tužioce donose odluke pod utjecajem političkih pritisaka, korupcije ili usluge poznanicima, dok 61% ispitanika smatra da pravosuđe treba postati nezavisnije.

²² U anketi koja je provedena, 86,7% sindikata ispitanika izjavilo je da nijedan slučaj u koji su bili uključeni – bilo da se radilo o pojedinačnom ili kolektivnom radnom sporu – nije riješen u razumnom vremenskom roku, kako je propisano zakonom.

²³ Pogledati: Evropska komisija. „Report from Consultation Workshops for the MIPD 2011-2013 for B&H – Justice Sector.“ [Izvještaj sa konsultacijskih radionica za MIPD 2011 – 2013 za Sektor pravde u BiH]

²⁴ Visoko sudsko i tužilačko vijeće (VSTV) BiH. „Annual Report 2010.“ [Godišnji izvještaj 2010.]

²⁵ Pojedinačnu odgovornost sudija i tužilaca također treba poboljšati jer standardi učinkovitosti i praćenja još uvijek nisu u potpunosti razvijeni i potrebno je uvesti efikasniji sistem disciplinskih mjera. Mali procenat zahtjeva koje prima VTST bude pregledan, a disciplinske mjere se rijetko provode. Ali ni sudije i tužioce nemaju odgovarajuću podršku u sistemu. Njihov materijalni status je ispod regionalnog i međunarodnih standarda i u poređenju sa drugim javnim zvaničnicima u zemlji, ne samo u pogledu plate, nego i naknada i radnih uslova.

²⁶ 57,1% od 54 suda koja su odgovorila na anketu navode da su im neriješeni slučajevi najveći problem. Izvor: Demir, Elma. "Sudska zaštita prava iz radnih odnosa." in Access to Justice in Bosnia and Herzegovina. Šu Pristup pravdi u Bosni i Hercegovini. Č Pogledati: Bećirović, Azra; Demirović, Amer i Šabeta, Rusmir. „The Final Step in Reforming the Judiciary: Disposition of All Cases in Reasonable Time.“ [Završni korak u reformi pravosuđa: rješavanje svih slučajeva u razumnom roku]

²⁷ Bećirović, Azra; Demirović, Amer i Šabeta, Rusmir. „The Final Step in Reforming the Judiciary: Disposition of All Cases in Reasonable Time.“ [Završni korak u reformi pravosuđa: rješavanje svih slučajeva u razumnom roku]

²⁸ Pogledati: Institucija Ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava u BiH „Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti ombudsmena za ljudska prava BiH za 2010.“

²⁹ UNDP. „2007 Human Development Report: Social Inclusion in Bosnia and Herzegovina.“ [Izvještaj o humanom razvoju za 2007: Društvena inkluzija u BiH]

³⁰ Transparency International u BiH. "Analiza rezultata prvog dijela kvartalnog istraživanja percepcije korupcije."

Kao rezultat toga, obični građani samo uz velike poteškoće, ako uopće, mogu zaštititi i koristiti svoja prava, iako su odredbe o različitim pravima velikodušno uključene u zakonski okvir zemlje. Ostvarivanje tih prava, posebno kada se radi o siromašnim i uskraćenim društvenim grupama, ostaje ograničeno jer problemi sektora pravosuđa nesrazmjerno češće pogađaju siromašne³¹. Međunarodne norme o ljudskim pravima, koje su posebno važne za ranjive grupe, rijetko se primjenjuju u sudskoj praksi.

Još jedan problem bosanskohercegovačkog pravosuđa je nedostatak pouzdanih informacija i istraživanja koja bi trebala služiti kao baza za izradu strategija i donošenje odluka. Policija, tužilaštvo, sudovi i ured ombudsmena ne vode i ne ujediniju svoje baze podataka o različitim slučajevima, što otežava praćenje i analizu konkretnih problema³².

Opisani problemi predstavljaju prepreku i ekonomskom razvoju. To je od posebne važnosti za reforme zemljišne administracije, koje nisu međuentitetski usklađene i sprječavaju građane i pravna lica da koriste svoju imovinu. Upotreba alternativnih mehanizama za rješavanje sporova, kao što je medijacija, u početnoj je fazi iako je normativni i institucionalni okvir utvrđen još prije nekoliko godina..

Da bi se riješili ovi problemi, vodeće institucije pravde su 2008. godine razvile i usvojile Strategiju reforme sektora pravde u BiH (SRSP). Ministarstvo pravde BiH, zajedno sa entitetskim i kantonalnim ministarstvima u ovom resoru, sa Visokim sudskim i tužilačkim vijećem (VSTV) BiH i Pravosudnom komisijom Distrikta Brčko, utvrdilo je mnoštvo mjera i zadataka koje je potrebno ispuniti da bi se ojačala i održala nezavisnost, odgovornost, efikasnost, profesionalnost i djelotvornost institucija u BiH. SRSP se sastoji od pet stubova – strateških područja: pravosuđe, izvršenje krivičnih sankcija, pristup pravdi, podrška ekonomskom rastu i dobro rukovođen i koordiniran sektor³³.

SRSP određuje odgovornosti svake institucije, kao i procedure praćenja i ocjenjivanja. Praćenje provođenja SRSP-a vrši se kroz ministarske konferencije sektora pravde u BiH koje dva puta godišnje okupljaju sve izvršne institucije pravde i kroz pet funkcionalnih radnih grupa, od kojih se svaka bavi jednim stubom. Uz to je uspostavljen i poseban sektor u Ministarstvu pravde BiH – Sektor za strateška planiranja, koordinaciju pomoći i europske integracije koji vrši koordinaciju svih aktivnosti na praćenju provođenja. SRSP predviđa uspostavljanje sličnih jedinica u ministarstvima na svim nivoima vlasti, ali je taj proces odgođen uglavnom iz finansijskih razloga.

Provođenje SRSP ide prilično sporo i vjerovatno će biti odgođeno i poslije 2013. godine, iako su rokovi nedavno pomjereni³⁴. Iako izvještaji o praćenju pokazuju određen napredak, mnoge ključne mjere reforme u svakom od stubova su u statusu quo. Pored toga, definisani rokovi se stalno produžavaju, a neki od zvaničnika odgovornih za provođenje aktivnosti SRSP-a ne prisustvuju redovno sastancima funkcionalnih grupa. Nedostatak političke volje za provođenjem reformi i otpor prema postizanju dogovora oko presudnih pitanja (budžetiranje institucija pravde da bi se eliminirao politički utjecaj; uspostavljanje Vrhovnog suda BiH i sl.) u značajnoj mjeri kočje napredak u ovom sektoru.

Pored reformi i aktivnosti koje provode institucije u sektoru pravde u okviru SRSP-a, civilno društvo, a posebno nevladine organizacije, razvijaju veliki interes za pitanja pravosuđa i provode različite inicijative u sektoru pravde da bi se riješili neki od gore nabrojanih problema, a posebno pitanja koja se odnose na zaštitu ljudskih prava i pristup pravdi - koja su od posebnog interesa za civilno društvo. Sljedeća poglavlja govore o tome kako je civilni sektor odgovorio na utvrđene probleme i kakvi su učinci ovih inicijativa.

³¹ UNDPov Izvještaj o humanom razvoju o socijalnoj inkluziji u Bosni i Hercegovini navodi da je oko 50% građana BiH u različitim slučajevima socijalno isključeno, dok je 12% ukupnog stanovništva apsolutno ili ekstremno isključeno, a 47% građana BiH ima rizik od dugoročnog isključenja.

³² Madacki, Saša. "Praćenje stanja ljudskih prava u sektoru pravde." in *Human Rights and Judiciary in Bosnia and Herzegovina: A report on implementation of the recommendations for justice sector in Bosnia and Herzegovina from the Universal Periodic Review of the UN Human Rights Council - 2010 – 2011*. [u *Ljudska prava i pravosuđe u Bosni i Hercegovini: Izvještaj o provođenju preporuka za sektor pravde u Bosni i Hercegovini iz Univerzalnog periodičnog pregleda Vijeća UN za ljudska prava - 2010 – 2011*.]

³³ Prvi stub – Pravosuđe – utvrđuje veliki broj mjera koje se bave razvojem i usklađivanjem budžeta institucija sektora pravde, rješavanjem velikog broja neriješenih slučajeva na sudovima, izborom, radom i imenovanjima sudija i tužilaca i informatizacijom pravosuđa. Drugi stub – Izvršenje krivičnih sankcija – uključuje mjere koje bi uskladle područje na ovom polju unutar zemlje i sa međunarodnim standardima, poboljšale uslove u zatvorima, uključujući pretrpanost, i uvele alternativne načine sluzenja kazni. Treći stub – Pristup pravdi – bavi se temama kao što su međunarodna pravna pomoć, besplatna pravna pomoć, briga za korisnike sudova i uloga civilnog društva. Četvrti stub – Podrška ekonomskom rastu – uključuje mjere za izradu povoljnijeg pravnog okvira za industriju i trgovinu i fokusira se na alternativno rješavanje sporova i reformu zemljišne administracije. Posljednji stub – Dobro rukovođen i koordinisan sektor – uključuje aktivnosti koje bi trebale riješiti problem loše koordinacije i nedostatka komunikacije među velikim brojem institucija pravde.

³⁴ Postoje prigovori da se i eksterni dijelovi SRSP, kao što su Državna strategija za rad na predmetima ratnih zločina i Strategija protiv maloljetničke delinkvencije u BiH, također jako sporo provode.

III Društvena odgovornost pravosuđa

Pored političkih i administrativnih mjera koje bi trebale riješiti utvrđene pravosudne probleme i poduprijeti razvoj efikasnog sektora pravde, važan instrument u borbi sa nepravilnostima u radu pravosuđa je odgovornost. To je ključni element za osiguranje dobrog upravljanja u svakom javnom sektoru: "odgovorna vlast je ona koja proaktivno informira i opravdava svoje planove i aktivnosti, postupke i rezultate i koja se u skladu s tim sankcioniše (pozitivno i negativno)"³⁵. Odgovornost se može definirati kao obaveza donosilaca odluka, koji imaju političke, finansijske ili druge ovlasti, što uključuje dužnosnike u vladi, privatnim preduzećima, međunarodnim finansijskim institucijama i organizacijama civilnog društva – da polože račune ili preuzmu odgovornost za svoje postupke. Javni zvaničnici – izabrani političari i državni službenici, odgovorni su za svoje ponašanje i rezultate rada. Dakle, može ih se i treba pozvati na odgovornost da: a) poštuju zakon i ne zloupotrebljavaju svoje ovlasti i b) služe javnom interesu na efikasan, učinkovit i fer način³⁶.

Da bi se osigurala odgovornost javnih zvaničnika, razvijeni su različiti interni i eksterni mehanizmi unutar političkog sistema da bi se osiguralo da javni zvaničnici ne koriste svoje nadležnosti za privatnu korist. Ti mehanizmi se nazivaju "horizontalna" odgovornost³⁷ i stručnjaci su ih podijelili u sljedeće kategorije:³⁸

- Politički mehanizmi: ustavna ograničenja, podjela ovlasti, zakonodavne istražne komisije;
- Fiskalni mehanizmi: formalni sistemi revizije i finansijskog računovodstva;
- Administrativni mehanizmi: hijerarhijsko izvještavanje, etički kodeks u javnom sektoru, kodeks ponašanja državnih službenika, pravila i procedure koji se odnose na transparentnost i javni nadzor;
- Pravni mehanizmi: agencije za kontrolu korupcije, ombudsmen i sudstvo³⁹.

Iako su mehanizmi "horizontalne" odgovornosti i povremeni izbori važni, empirijsko istraživanje pokazuje da oni nisu dovoljni da garantuju dobro upravljanje i vladavinu zakona. Različiti načelni dokumenti⁴⁰ govore da angažman građana, organizacija civilnog društva i medija u procesu odlučivanja može značajno doprinijeti poboljšanju efikasnosti i učinkovitosti javnih institucija i zvaničnika⁴¹. Preciznije, kroz različite načine angažmana u vlasti, akteri civilnog društva mogu direktno ili indirektno potaknuti odgovornost javnih zvaničnika i službenika i tako poboljšati učinkovitost vlasti, pružanje javnih usluga, raspodjelu budžetskih sredstava i učinkovitost javnih rashoda, povećati pristup pravdi za marginalizirane grupe i smanjiti korupciju. U tom slučaju, prema Harahanu i Waleedu „organizovane grupe civilnog društva mogu igrati kritičnu, nezavisnu ulogu u prenošenju informacija o potrebama za odgovarajućim sudskim resursima, objektima i uslugama široj zajednici. U isto vrijeme, takve grupe mogu služiti kao važni vjerodostojni glasovi za promjene i za jako potrebno poboljšanje u sudskoj administraciji"⁴². Ovaj oblik odgovornosti koji se oslanja na angažman i učešće civilnog društva naziva se društvena odgovornost. Društvena odgovornost funkcionira kao sredstvo za poboljšanje efikasnosti i učinkovitosti javnih institucija i zvaničnika jer poboljšava kvalitet informacija koje se odnose na potrebe i vrijednosti građana, ohrabruje javnu debatu o fundamentalnim javnim pitanjima i tako štiti javni interes.

Vrijednost jačanja društvene odgovornosti pravosudnih organa vlasti prepoznali su i praktičari i akademici. Empirijske studije pokazuju da učešće civilnog društva u sudstvu može značajno unaprijediti vladavinu zakona: povećati transparentnost, ograničiti prilike za korupciju, politički utjecaj i zloupotrebu ovlasti, potaknuti vlasti da se pridržavaju zakona, potaknuti ujednačenu primjenu zakona i unaprijediti pristup pravdi. U svojoj analizi inicijativa učešće civilnog društva

³⁵ Ackerman, John: „Social Accountability for the Public Sector: A Conceptual Discussion.“ [Društvena odgovornost za javni sektor: konceptualna diskusija]

³⁶ Malena, C, Forster, R. i Singh, J. "Social Accountability: An Introduction to the Concept and Emerging Practice." [Društvena odgovornost: Predstavljanje koncepta i prakse u nastajanju]

³⁷ Učelnjaci naglašavaju da odgovornost ima dvije dimenzije: horizontalnu i vertikalnu. Horizontalna dimenzija se odnosi na učinkovito funkcionisanje sistema na principu prepreka i ravnoteže (eng. checks and balances) i tokom procesa odlučivanja, dok je vertikalna odgovornost eksterna u odnosu na državu i uključuje izbore i nekoliko drugih mehanizama, uključujući mehanizme društvene odgovornosti.

³⁸ Goetz, Anne Marie i John Gaventa. „Bringing Citizen Voice and Client Focus into Service Delivery.“ [Uvođenje glasa građana i fokusa na klijenta u pružanje usluga]

³⁹ Primjeri mehanizama horizontalne odgovornosti uključuju institucije kao što je *ombudsmen* za ljudska prava, izborne komisije, agencije za kontrolu korupcije, komisije za istraživanje legislative i administrativni sudovi. Svjetska banka. "State - Society Synergy for Accountability: Lessons for the World Bank." [Država-društvo sinergija za odgovornost: Lekcije za svjetsku banku]

⁴⁰ Torres, Magüi Moreno. „Beyond Representation: Good Governance and Empowerment in Latin America and the Caribbean“ [Više od zastupanja: Dobro upravljanje i ovlašćivanje u Latinskoj Americi i Karibima]; Svjetska banka. "Social Accountability Sourcebook" [Priručnik o društvenoj odgovornosti]; Ahmad, Raza. „Governance, Social Accountability and the Civil Society.“ [Upravljanje, društvena odgovornost i civilno društvo]; Svjetska banka. „The Role of Civic Engagement and Social Accountability in the Governance Equation.“ [Uloga učestvovanja javnosti i društvene odgovornosti u formuli uprave]

⁴¹ Malena, C, Forster, R. i Singh, J. "Social Accountability: An Introduction to the Concept and Emerging Practice." [Društvena odgovornost: Predstavljanje koncepta i prakse u nastajanju]

⁴² Harahan, F. Samuel i Waleed H., Malik. „Partnerships for Reform - Civil Society and The Administration of Justice: Learning By Doing.“ [Partnerstva za reformu – Civilno društvo i administracija pravde: Učenje kroz rad]

⁴³ McIlvain, Ashley. „Toward a more sustainable democracy: Public Participation in Justice Sector Reform.“ [Prema održivijoj demokratiji: Učestvovanje javnosti u reformi sektora pravde]

⁴⁴ Ukratko, svaka inicijativa za uvođenje mehanizama društvene odgovornosti u pravosuđe mora u obzir uzeti autonomiju i neutralnost pravosuđa. USAID Ured za demokratiju i upravu. „Guidance for Promoting Judicial Independence and Impartiality.“ [Vodič za promovisanje sudske nezavisnosti i nepristrasnosti]

⁴⁵ Svjetska banka. “State-Society Synergy for Accountability: Lessons for the World Bank.” [Država-društvo sinergija za odgovornost: Lekcije za svjetsku banku]

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Malena, C, Forster, R. i Singh, J. “Social Accountability: An Introduction to the Concept and Emerging Practice.” [Društvena odgovornost: Predstavljanje koncepta i prakse u nastajanju]

⁴⁸ OECD razlikuje tri različite vrste građanskog angažovanja: informiranje, konsultacije i učestvovanje. Informisanje se sastoji od jednosmjernog dostavljanja informacija od javnih organa. Alati koji se koriste u procesu informisanja/komunikacije su: oglašavanje, objava izvještaja, dodaci u novinama, izjave za javnost, konferencije o novostima ili internet stranice. Konsultacije obično uključuju inicijative u kojima organi vlasti obavještavaju NVO u promjenama u politici i traže njihove komentare, stavove i reakcije. Provode se putem javnih sastanaka, anketa, ispitivanja javnog mišljenja, javnih saslušanja, fokus grupa, referenduma, sastanaka sa interesnim grupama, pisama, on-line chata uzivo, radnih grupa na internetu, konsaltnih tijela (nadzornih odbora koji ocjenjuju vladine politike ili programe), radionica, seminara, konferencija, neobavezujućih referenduma (konsultovanje kompletnog stanovništva o konkretnom pitanju sa odabirom jednog od ponuđenih odgovora), otvorenih sati, panela građana (sastavljenih od građana odabranih na bazi reprezentativnog uzorka stanovništva; konsultacije se obavljaju putem pošte ili telefona) i savjetodavnih odbora. Učestvovanje uključuje aktivno učestvovanje NVO u kreiranju i provođenju politika Alati aktivnog učestvovanja su: konsenzus, konferencije (na kojima grupe od 10 do 15 građana stručnjacima postavljaju pitanja o politici. Nakon pitanja međusobno diskutuju o datom problemu. Na kraju javno predstavljaju zajedničke zaključke - konsenzus. Ovakve grupe se sastavljaju slučajnim odabirom građana), građanske porote (slične konferencijama konsenzusa, ali sa nekoliko važnih razlika: postavljanje pitanja se odigrava u sudnici i otvoreno je široj javnosti); ocjene ekspertnih grupa i predstavnika interesnih grupa i organizacija civilnog društva, tradi-

u reforme policije i pravosuđa u 100 zemalja, McIlvan nalazi da „javno učešće i nadzor u radu sudstva štite od unutrašnjih i vanjskih pritisaka za sudsku korupciju i time pomažu osiguranju učinkovitosti i snage pravosuđa kao nezavisnog i nepristrasnog organa (...) Kao drugo, javno ispitivanje rada sudova je ključno za održavanje kontrole nad ovlastima pravosuđa – što je važna funkcija jer sudija ima široke ovlasti kao ‘krajnji donosilac odluka i najviši zvaničnik vlade unutar sistema pravde’“⁴³.

Međutim, važno je napomenuti da su, kada se radi o pravosudnoj odgovornosti, osnovna obilježja učinkovitog sistema pravde njegova autonomija i neutralnost. Dakle, sudije trebaju biti izolirane od bilo kakve vrste pritiska, političkog ili javnog. Ipak, ova dva principa nisu u suprotnosti jedan s drugim: “Nezavisnost se odnosi na oslobađanje sudstva od prethodne kontrole njihovih odluka. S druge strane, odgovornost se bavi postojanjem mehanizama prema kojima je sudstvo kao nezavisni organ obavezno objasniti svoje postupke nakon što se odluka donese. Pošto je veća transparentnost često ključ za oboje, pojačane mjere odgovornosti zapravo često mogu pomoći u jačanju nezavisnosti”⁴⁴.

Mehanizmi društvene odgovornosti kreću se od javnih demonstracija, protesta, kampanja javnog zagovaranja, istraživačkog novinarstva, parnica u zaštiti javnog interesa, pa do učešća građana u budžetiranju, praćenja javnih rashoda, nadzora pružanja javnih usluga, besplatne pravne pomoći, itd. Ovi se mehanizmi razlikuju u formi, a mogu imati i različite rezultate. Na primjer, odgovornost kao proizvod aktivnog učešća organizacija civilnog društva u formiranju politike ima drugačije posljedice i rezultate nego odgovornost koja je proizvod nadzora i kontrole. Dakle, različiti mehanizmi društvene odgovornosti imaju različite ciljeve:⁴⁵

1. Učešće u procesu planiranja: odlučivanje na osnovu potreba koje vodi ka boljem usmjerenju sredstava;
2. Nadzor nad upravljanjem javnim resursima, da bi se obeshrabrila korupcija, klijentelizam i zarobljavanje;
3. Učešće u praćenju i ocjenjivanju: povećanje kvalitete usluga⁴⁶.

Praksa pokazuje da “iako je raspon mehanizama društvene odgovornosti širok i raznovrstan, ključni elementi uključuju prikupljanje, analizu i distribuciju podataka, mobiliziranje javne podrške i zagovaranje i pregovaranje za promjene”⁴⁷. Napravljeno je nekoliko pokušaja da se definišu modaliteti učešća civilnog društva,⁴⁸ ali za svrhe ovog istraživanja koristit će se klasifikacija koju su napravili Forster i Singh, jer je ona najbliže povezana sa rezultatima empirijskih istraživanja o društvenoj odgovornosti sprovedenim u pravosuđu u BiH. Forster i Singh definisali su pet nivoa učešća civilnog društva koji potiču društvenu odgovornost: učešće građana u kreiranju javnih politika; učešće građana u budžetiranju; civilno praćenje i ocjenjivanje javnih politika i pružanja usluga; podizanje javne svijesti o pravima građana, javnim uslugama i pružanje „pravde“ od strane organizacija civilnog društva⁴⁹. Ove mehanizme mogu pokrenuti i podržati institucije vlasti, agenti civilnog društva ili i jedni i drugi.

Učešće u kreiranju javnih politika. Ovaj mehanizam uključuje direktno učešće građana/ organizacija civilnog društva u formiranju javne politike (tj. u pripremi nacrtu zakona, strategija i slično) sa ciljem da prenese “grassroots” potrebe i interese običnih građana ili interese određene društvene grupe (žena, invalida, itd.) koju organizacija civilnog društva predstavlja u javnoj politici. Do učešća javnosti u procesu odlučivanja obično dolazi kroz uključivanje u vladine radne grupe, javno konsultovanje, komisije, saslušanja, građanske savjetodavne odbore i komisije

za praćenje. Ovi se instrumenti koriste da građanima i nevladinim grupama pruže priliku da sa vladinim zvaničnicima razgovaraju o konkretnim strateškim pitanjima⁵⁰. Uz to, kada su u pitanju sudske institucije, javnosti nekih zemalja su aktivne u procesu razvoja etičkog kodeksa za zaposlenike u pravosuđu, gdje građani i NVO-i učestvuju kao posmatrači da bi se osiguralo da etički kodeks suda ili tužilaštva uključuje sve situacije do kojih može doći. Slično tome, NVO-i mogu učestvovati u razvoju procedura sudova ili tužilaštava kada se radi o uspostavljanju pravila koja sprječavaju korupciju. Javnost se može uključiti u izradu samog programa reforme sudstva, kako je zabilježeno u mnogim zemljama, budući da „raznolika zastupljenost u razvoju programa reforme oblikuje široki konsenzus potreban za provođenje reformi koje se pružaju van okvira pravosuđa“⁵¹. Javnost može igrati važnu ulogu u razvoju kadrovskih politika, kriterija za izbor stručnjaka, procedura imenovanja, standarda učinkovitosti i procedura unapređenja i sankcionisanja sudija i tužilaca. U okviru ovog oblika angažmana, organizacije civilnog društva često razvijaju analize strategija i pripremaju studije koje podupiru njihove argumente i utiču na rezultate javnih politika.

Učešće u budžetiranju. Učešće u budžetiranju je novi mehanizam koji je usmjeren ka uključivanju organizacija civilnog društva i građana u proces odlučivanja o javnom finansiranju, da bi im se omogućilo da daju glas svojim prioritetima. Učešće u budžetiranju se smatra alatom koji raspodjelu javnih sredstava čini 'inkluzivnijom' i 'pravičnijom' jer se „povećanjem javnog pristupa informacijama o budžetu može postići transparentnost u fiskalnoj politici i upravljanju javnim rashodima, što zauzvrat smanjuje klijentelizam, 'zarobljavanje' sredstava od strane elite i korupciju“⁵². Učešće organizacija civilnog društva u budžetskim procesima obično sadrži četiri različita pristupa: formulaciju budžeta, kritičku ocjenu budžeta, praćenje rashoda i praćenje učinaka. Prvi mehanizam uključuje direktno učešće građana/organizacija civilnog društva u formiranju javnih budžeta (to jest u predlaganju projekata i raspodjeli novca) kako bi se pratio način raspodjele javnih sredstava. Obično se primjenjuje u obliku konsultiranja o budžetu. Analiza/kritička ocjena budžeta uključuje kritički pregled budžeta i politika od strane organizacija civilnog društva, sa svrhom dijagnosticiranja implikacija budžeta nakon što se isti formira i procjenu toga da li dodijeljeni iznosi odgovaraju određenim društvenim obavezama vlade. To je proces "u kome široki raspon sudionika istražuje, raspakuje, prati i distribuira informacije o javnim rashodima i ulaganjima“⁵³. Analiza/kritička ocjena budžeta djeluje na ciklus javnih rashoda, pod pretpostavkom da budžeti i njihova izvršenja odražavaju stvarne odluke politike i njihovu sprovedbu⁵⁴. Analiza budžeta se donekle razlikuje od običnog kritičkog pregleda budžeta, jer je u analizu "uključeno civilno društvo sa posebnim fokusom na *demistifikaciju tehničkog sadržaja budžeta* da bi ga mogli razumjeti obični ljudi kao i njihovi izabrani predstavnici“⁵⁵. Mehanizam sličan prethodnom i sa njim povezan je praćenje javnih rashoda koje uključuje grupe i udruženja građana koje „prate kako vlada stvarno troši novac, sa ciljem utvrđivanja curenja i/ili uskih grla u toku finansijskih sredstava ili inputima“⁵⁶. Dakle, ovaj mehanizam obično pokazuje kuda novac odlazi. Praćenje učinaka od strane organizacija civilnog društva obuhvata aktivnosti koje prate učinke, proizvode i rezultate politika čak i kada je novac već potrošen, prema pokazateljima koje odabiru same organizacije civilnog društva. Dakle, to uključuje aktivnosti ocjenjivanja i praćenja.

Praćenje i ocjenjivanje javnih politika i pružanja usluga. Ovaj mehanizam uključuje praćenje provođenja i učinaka javnih politika (zakona, strategija i slično), usluga ili konkretnih projekata i ocjenjivanje njihovog utjecaja u skladu sa pokazateljima koje su odabrale organizacije civilnog društva ili javne institucije⁵⁷. U ovom slučaju, posebno su važne inicijative koje se odnose na učešće civilnog društva u definisanju, izvršavanju i ocjenjivanju reforme pravde, jer one predstavljaju osnovu za sve druge planske aktivnosti u pravosuđu. McIlvain piše da „uz povećanje

cionalnih trojnih komisija, zajedničkih grupa (slično trojnim komisijama i zajedničkim radnim grupama, ali otvoreno za javnost i sa mogućnošću uključivanja širih dijelova stanovništva), učešće u viziji i scenariju - razvoj u budućnosti, forumi građana (velike grupe predstavnika civilnog društva okupljene oko nekog političkog područja ili problema). International Association for Public Participation (Međunarodno udruženje za javno učestvovanje) (IAPP) klasificira građansko angažovanje u pet nivoa javnog učestvovanja: osim informisanja i konsultacija, IAPP definiše javno *učestvovanje*, kroz koje NVO sudjeluju u kreiranju politika; javnu *saradnju*, koja uključuje NVO u svaku fazu procesa odlučivanja; i *ovlašćivanje*, gdje su ovlasti za donošenje odluka u rukama građana.

⁴⁹ Malena, C, Forster, R. i Singh, J. "Social Accountability: An Introduction to the Concept and Emerging Practice." [Društvena odgovornost: Predstavljanje koncepta i prakse u nastajanju]

⁵⁰ Oni institucijama vlasti pružaju informacije o tome kako će prijedlog politike utjecati na različite društvene grupe i koliko je dobro primljen u narodu.

⁵¹ McIlvain, Ashley. „Toward a more sustainable democracy: Public Participation in Justice Sector Reform.“ [Prema održivijoj demokratiji: Učestvovanje javnosti u reformi sektora pravde]

⁵² Ahmad, Raza. „Governance, Social Accountability and the Civil Society.“ [Upravljanje, društvena odgovornost i civilno društvo]

⁵³ Malena, C, Forster, R. i Singh, J. "Social Accountability: An Introduction to the Concept and Emerging Practice." [Društvena odgovornost: Predstavljanje koncepta i prakse u nastajanju]

⁵⁴ Wagle, S., i Shah P. „Participation in Public Expenditure Systems.“ [Učestvovanje javnosti u sistemima javnih rashoda]

⁵⁵ Singh, Janmejay i Shah, Parmesh. „Making Services Work for Poor People -The Role of Participatory Public Expenditure Management (PPEM).“ [Omogućavanje usluga siromašnim ljudima - Uloga učestvovanja javnosti u upravljanju prihodima]

⁵⁶ Malena, C, Forster, R. i Singh, J. "Social Accountability: An Introduction to the Concept and Emerging Practice." [Društvena odgovornost: Predstavljanje koncepta i prakse u nastajanju]

⁵⁷ Ibid.

javne svijesti o – i angažovanje na – pokušajima reforme, javno učešće u reformi sektora pravde može biti od ključne važnosti ne samo za povećanje učinkovitosti tih institucija, nego i generalno za poticanje vjere javnosti u demokratsku promjenu i smanjivanje prilika za one koji ne žele promjene⁵⁸.

⁵⁸ McIvain, Ashley. „Toward a more sustainable democracy: Public Participation in Justice Sector Reform.” [Prema održivoj demokratiji: Učestvovanje javnosti u reformi sektora pravde]

Podizanje javne svijesti o pravima građana i javnim uslugama. Ostvarivanje prava i pružanje usluga je često slabo samo zato što građani nisu svjesni svojih prava i dostupnih usluga. Dakle, organizacije civilnog društva mogu igrati značajnu ulogu u zahtijevanju odgovornosti kroz podizanje svijesti i osposobljavanju građana da traže prava i usluge. Da bi se postigao ovaj cilj, organizacije civilnog društva započinju različite aktivnosti: organizuju pokrete oko određenih slučajeva u kojima bi omogućavanje nepristrasne pravde moglo biti ugroženo iz različitih razloga; potiču i zahtijevaju pristup pravdi za grupe koje su u nepovoljnom položaju; organizuju kampanje za pravno obrazovanje građana; ili u ime pojedinaca ili društvenih grupa podnose žalbe ili zahtjeve sudovima koji služe da prisile državu da interveniše u određenim političkim i društvenim sporovima od javnog interesa za koje se ne želi da budu izbjegnute ili ignorisane⁵⁹.

⁵⁹ Peruzzotti, Enrique i Smulovitz, Catalina. „Held to Account: Experiences of Social Accountability in Latin America.” [Pozvani na odgovornost: Iskustva društvene odgovornosti u Latinskoj Americi]

Pružanje javnih usluga (pravde) od strane organizacija civilnog društva. Iako ovaj aspekt učešća civilnog društva u radu institucija vlasti ne predstavlja očit instrument društvene odgovornosti, pružanje javne usluge od strane nevladinih organizacija može direktno voditi ka boljem učinku institucija vlasti i ojačati njihovu odgovornost. To obično obuhvata dogovoreno ili barem dozvoljeno pružanje javnih usluga od strane nevladinih organizacija.

IV Preduslovi

Empirijske studije pokazuju da je za uspješno uspostavljanje opisanih mehanizama društvene odgovornosti u javnim institucijama potrebno ispuniti nekoliko preduslova: pristup i učinkovita upotreba informacija od strane građana i NVO-a; izgrađeni kapaciteti civilnog društva i javnih institucija za građansko angažovanje; spremnost na saradnju obje strane; te institucionalizacija (barem nekih) mehanizama društvene odgovornosti. Svaki od ovih preduslova će biti detaljno opisan.

Pristup informacijama

Učešće u kreiranju javnih politika kao i drugi oblici institucionaliziranog učešća civilnog društva zavise od procesa distribucije i dostupnosti informacija između institucija u sektoru pravde i građana i njihovih grupa. Nepostojanje tog procesa ili njegovo loše funkcionisanje štetno utiče na rezultate građanskog angažovanja i učešća civilnog društva⁶⁰.

⁶⁰ Opis alata za podjelu informacija nalazi se u Dodatku A.

Mogućnosti pristupa informacijama kako ga definišu upravni zakoni i njihova primjena u praksi od strane institucija pravde igraju ključnu ulogu u primjeni društvene odgovornosti. Upravni zakoni obezbjeđuju zakonski okvir koji "propisuje *standarde* za donošenje birokratskih i regulatornih odluka i *procedure* prema kojim javnost može zahtijevati svoja prava u regulatornom procesu"⁶¹. Oni propisuju pravila prema kojima građani i NVO mogu dobiti pristup informacijama, izjaviti svoje stavove i dokaze u regulatornim procesima, podnijeti žalbu i zatražiti pravni lijek. U tom slučaju, zakoni o pristupu građana informacijama, koji se često nazivaju zakonima o slobodi pristupa informacijama imaju posebnu važnost u razvoju odnosa između NVO-a i vlasti. Pored regulative, jako je važno i provođenje zakona o informacijama u praksi, kao i ocjenjivanje

⁶¹ Johnson, Bradford P. i drugi. „Assessment of the Administrative Legal System in Bosnia and Herzegovina.” [Procjena upravnog pravog sistema u Bosni i Hercegovini]

i praćenje provođenja, osnivanje ureda za informacije unutar institucija i kreiranje efikasnog internog sistema za upravljanje informacijama. Praksa objavljivanja sudskih dokumenata i rješenja „smanjuje mogućnost proizvoljnih ili pristrasnih odluka i osigurava podjednaku primjenu zakona u slučajevima sa sličnim činjenicama... Također je potrebno uspostaviti sisteme da bi se sudske arhive općenito redovnije održavale... Na primjer, uspostavljanje sistema za praćenje slučajeva, prikupljanje podataka o opisima sudskih slučajeva i praćenje ishoda slučajeva...”⁶².

Provođenje zakona o slobodi pristupa informacijama u BiH je prilično ograničeno: samo mali procenat zahtjeva podnesenih javnim institucijama dobije odgovor. Kazne su teško provodive, pa vlasti lako uskraćuju informacije građanima i NVO-u. Ipak, 83% sudova koji su učestvovali u ovom istraživanju navodi da omogućava građanima pristup informacijama kroz jedan ili dva načina podjele informacija⁶³. Naposljetku, 17% sudova ispitanika priznaje da njihove pravne informacije nisu dostupne građanima. Važno je dodati da se sudske arhive i rješenja ne objavljuju redovno. Samo vrhovni i ustavni sud objavljuju svoje presude na internetu. Nedavno provedeno ispitivanje NVO Alternative u sudovima Zeničko-dobojskog kantona otkriva da građani, čak i kada su informacije dostupne, ne znaju gdje da ih traže.

Kapaciteti

Učinkovita društvena odgovornost zahtijeva kontinuirano učešće vitalnog civilnog društva sa kapacitetima za aktivno sudjelovanje o procesu odlučivanja. Bez poznavanja procesa i problema politike, uloge različitih institucija i regulative, civilni akteri ne mogu učestvovati, niti dati doprinos, društvenoj odgovornosti. To je posebno važno kada se radi o pravosuđu, gdje je nepoznavanje načina na koji sistem funkcioniše prisutnije nego u drugim granama vlasti.

Isto važi i za javne zvaničnike. Bez poznavanja civilnog društva i mehanizama društvene odgovornosti oni ne mogu potaknuti niti održati učešće civilnog društva i građanski angažman. Dakle, uvođenje mehanizama društvene odgovornosti u institucije predstavlja „tranziciju koja će iziskivati široku edukaciju i obuku sudskog osoblja”⁶⁴ kao i predstavnika civilnog društva. Edukacija i razvoj kapaciteta ostaju neophodni preduslovi za učešće civilnog društva. U ovaj proces treba uključiti sve interesne grupe i omogućiti im da koriste postojeće mehanizme i znaju svoju ulogu kao i uloge drugih. Ono što je posebno važno za razvoj kapaciteta je široka inkluzija građana i građanskih grupa, a posebno teško dostupnih populacija, kao što su raseljene osobe, izbjeglice, seosko stanovništvo, manjine i žene⁶⁵.

Rezultati ispitivanja sprovedenog u cijeloj zemlji ukazuju na to da razvoj kapaciteta predstavlja najvažniji preduslov za učinkovito učešće civilnog društva u pravosuđu u BiH. Mnogi sudovi smatraju da većina NVO-a treba razviti pravne kapacitete za aktivno sudjelovanje u sektoru pravde, dok predstavnici sektora pravde trebaju biti upoznati sa različitim načinima učešća civilnog društva i njegovom ulogom u društvu.

Spremnost na saradnju

Uvođenje mehanizama društvene odgovornosti u institucije sektora pravde zahtijeva promjene u regulativnim i radnim praksama. Stoga, kada se radi o promjenama i reformama, važno je razmotriti pitanje spremnosti interesnih grupa da ih sprovedu. Bez takve opredijeljenosti za promjene ne

⁶² McIlvain, Ashley. „Toward a more sustainable democracy: Public Participation in Justice Sector Reform.” [Prema održivoj demokratiji: Učestvovanje javnosti u reformi sektora pravde]

⁶³ Brošure i promotivni materijali dostupni u zgradama sudova; internet stranica suda; oglasna ploča; zahtjevi za slobodan pristup informacijama; otvoreni dan suda ili sedmični prijem građana kod predsjednika suda; sudska biblioteka i elektronski pristup predmetima.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Procesi razvoja kapaciteta i edukacije građana trebaju uključivati mogućnosti za edukaciju građana o raznim političkim pitanjima koja bi se trebala predstaviti jezikom koji je razumljiv običnim građanima i “vezano za pitanja koja su od neposredne važnosti za svakodnevni život ljudi.”

može se postići mnogo. Ovo je pitanje posebno bitno kada se radi o pravosuđu jer je u mnogim državama za taj sektor karakteristično opiranje prema bilo kakvim promjenama, a posebno u zemljama u razvoju i tranzicijskim zemljama, uglavnom zbog pozicije koju ima pravosudna grana vlasti⁶⁶. Uz to, princip pravosudne nezavisnosti koji zahtjeva nezavisnost i autonomiju u odlučivanju može izolirati sudstvo od civilnog društva i otežati sudijama i tužiocima "da čuju stavove i iskustva običnih građana i vlasnika kompanija. . . [i stoga] sudovi ostaju u uvjerenju da je sve u redu, dok zajednica vjeruje da je odavno došlo vrijeme za razumne promjene"⁶⁷. Konačno, institucije sektora pravde su jako zaposlene, što je također slučaj i u BiH, i sudije su pod stalnim pritiskom da rješavaju slučajeve, što im otežava da se fokusiraju na nešto drugo. Osim otpora prema mijenjanju tradicionalnih praksi i institucija, primjenu mehanizama društvene odgovornosti može kočiti i sumnjičavost prema vrijednosti angažovanja građana/organizacija civilnog društva i njihovoj sposobnosti da smisleno učestvuju u komplikovanim strateškim problemima, kao i strah od toga da će građani preoteti proces. Stoga inicijative za društvenu odgovornost trebaju odgovoriti i ublažiti navedene probleme⁶⁸.

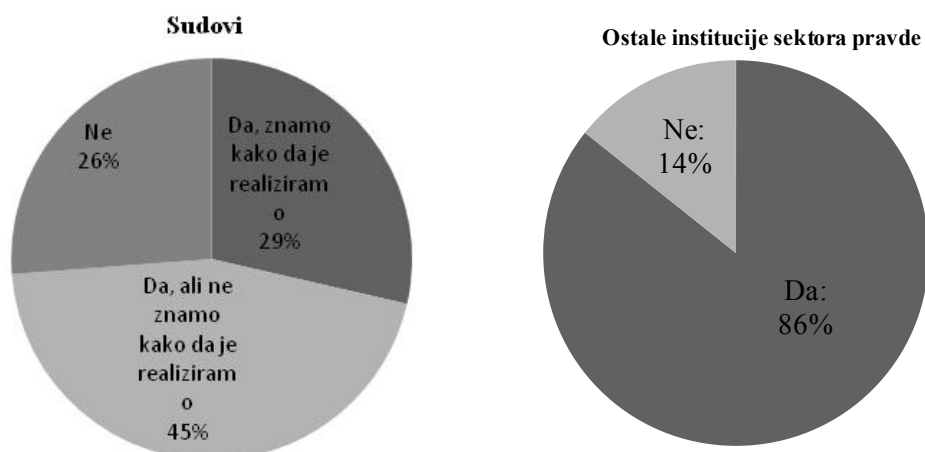
⁶⁶ Harahan i Waleed pišu da „svako pravosuđe preuzima državni monopol u pitanjima rukovođenja pravdom. Kao monopol, pravosuđe nema – osim možda u ograničenom obimu – konkurenciju u svojim funkcijama.“ Harahan, F. Samuel and Waleed H., Malik. „Partnerships for Reform - Civil Society and The Administration of Justice: Learning By Doing.“ [Partnerstva za reformu – Civilno društvo i administracija pravde: Učenje kroz rad]

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Gauvin, Francois-Pierre i Abelson, Julia. „Primer on Public Involvement.“ [Bukvar učestvovanja javnosti]

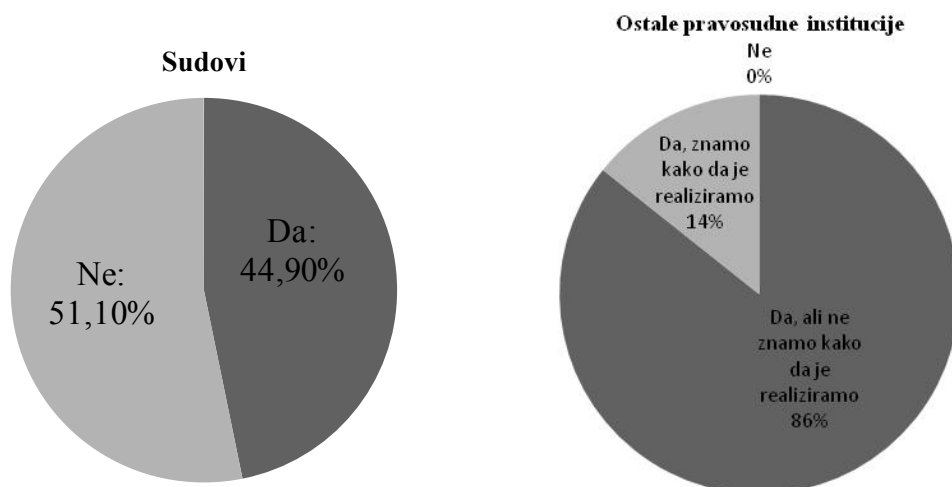
Rezultati ispitivanja sprovedenog u cijeloj BiH ukazuju na to da je potrebno uspostaviti povjerenje i dijalog između civilnog i sektora pravde. Istraživanje pokazuje da su neki sudovi i institucije pravde već uspostavili saradnju sa civilnim sektorom.

Grafikon 1: Uspostavljena saradnja sa NVO

Međutim, ta je saradnja prilično pasivna. U 70% sudova navodi se da se ova saradnja uglavnom realizuje tako što NVO-i prate njihov rad. Pet sudova navodi da NVO-i sudu dostavljaju i pružaju informacije vezane za određene slučajeve, dok 4 suda navode da NVO-i pružaju besplatnu pravnu pomoć, a 2 suda navode da NVO-i vrše poslove medijacije. Nekoliko sudova je navelo da se saradnja sa NVO-ima sprovodi kroz razmjenu informacija- sudovi dostavljaju informacije na zahtjev NVO-a. Učešće civilnog društva u institucijama sektora pravde vrši se u obliku praćenja i pružanja informacija na zahtjev. Dakle, većinu građanskog angažmana u pravosuđu BiH iniciraju NVO-i, a pravosudne institucije sudjeluju pasivno.

Ipak, sudovi i druge institucije sektora pravde u BiH su zainteresovani za uspostavljanje bolje saradnje sa NVO-ima: 74% sudova je zainteresovano za uspostavljanje bolje saradnje sa NVO, iako 45% sudova nije sigurno kako da je realizuje. Sve druge institucije sektora pravde koje su odgovorile na anketu su zainteresovane za bolju saradnju sa NVO-ima, ali 85% njih također nije sigurno kako da je realizuje.

Grafikon 2: Interes za razvoj bolje saradnje sa NVO-ima

Sudovi smatraju da bi se bolja saradnja mogla inicirati kroz češću komunikaciju između sudova i NVO-a, bolju i pravovremenu razmjenu informacija i kroz uspostavljanje partnerskih odnosa. Prema sudovima, partnerski odnosi mogli bi se stvoriti kreiranjem zakonskog okvira za učešće civilnog društva u sudovima i njegovom realizacijom u praksi kroz provođenje zajedničkih aktivnosti. Druge institucije sektora pravde nalaze da bi se građanski angažman u pravosuđu mogao unaprijediti kroz razvoj uzajamnog povjerenja, dijaloga, bolje razmjene informacija i radne sinergije tamo gdje se ciljevi preklapaju, da bi se ograničena sredstva efikasnije koristila. Učešće civilnog društva može se poboljšati kroz bolju primjenu postojeće legislative, a posebno *Pravila za konsultacije u izradi pravnih propisa i Strategije za reformu sektora pravde (SRSP)*.

NVO-i i sindikati smatraju da obje strane – civilni sektor i pravosudne institucije, trebaju vjerovati jedna drugoj i međusobno se smatrati partnerima, a ne suprotnim stranama. Posebno se pravosudne institucije trebaju otvoriti za kontakt i saradnju sa NVO-ima, koristiti stručnost koju NVO-i posjeduju na određenim područjima i ozbiljnije razmatrati inicijative pokrenute od strane NVO-a. Pravosudne institucije trebaju dostavljati tražene podatke i objašnjenja, češće i spremnije komunicirati sa građanima, medijima, sindikatima i NVO-ima i poštovati zakone o slobodi pristupa informacijama. S druge strane, NVO-i se trebaju profilisati za rad u pravosuđu, također postati transparentniji u svom radu, informisati i uključiti pravosudne institucije u svoje aktivnosti. Nadalje, NVO-i trebaju biti studioznije i analitičnije u pristupanju i istraživanju konkretnih pravosudnih pitanja. Prema NVO-ima, ovi se ciljevi mogu postići kroz:

- razvoj kapaciteta i edukaciju obje strane o njihovim ulogama i aktivnostima;
- sistematsku i institucionaliziranu saradnju koja će omogućiti redovan kontakt regulisan pravilima, a ne zasnovan na pojedinačnim slučajevima;
- punu primjenu već postojeće legislative koja reguliše saradnju između NVO-a i pravosudnih institucija;
- imenovanje službenika za kontakt sa NVO-ima ili osobe zadužene za odnose s javnošću (PR) u pravosudnim institucijama;
- uključivanjem NVO-a i profesionalnih udruženja u proces odlučivanja;
- javnu podršku/solidarnost u određenim nastojanjima;
- otvaranje istraga na osnovu podataka i dokaza koje dostave NVO-i;
- organizaciju zajedničkih događanja;
- uspostavljanje stalnog koordinacijskog tijela unutar Mreže pravde u BiH koje bi djelovalo kao kontaktna tačka između NVO-a i institucija sektora pravde.

Institucionalizacija

Preduslov za učinkovitu društvenu odgovornost je razvoj institucionaliziranog okvira – formiranja zakonske osnove za mehanizme društvene odgovornosti i njihova ugradnja u formalne procedure institucija. Malena i Singh nalaze da je “učinkovitost i održivost mehanizama društvene odgovornosti bolja kada su oni “institucionalizirani (...) i vezani za postojeće strukture uprave i sisteme pružanja usluga”⁶⁹. Osim toga, McIlvainova komparativna analiza inicijativa za učešće javnosti u pravosuđu pokazuje da su šanse za uspješno sprovođenje različitih inicijativa bolje kada su one integrirane u postojeće pravosudne reforme.⁷⁰

Institucionalizacija je važna zato što je to “proces kojim organizacije stječu vrijednost i stabilnost”⁷¹. Institucionalizacija izaziva stvaranje dugoročnih odnosa sa interesnim stranama u zajednici, koji su uslov za učinkovitu društvenu odgovornost⁷². Drugim riječima, učešće civilnog društva mora postati redovna aktivnost, a ne samo jednokratno događanje⁷³ - treba postati “očekivana komponenta procesa razvoja politike”⁷⁴. Institucionalizirani oblici društvene odgovornosti stvaraju veće povjerenje građana i NVO-a u vladu i politike, jer se na učešće civilnog društva gleda kao na dio redovnog procesa odlučivanja, a ne kao na nešto što se dešava samo onda “kada je to zgodno i podesno široj političkoj agendi”⁷⁵. Mehanizmi društvene odgovornosti su posebno korisni kada institucionalizirani u kompletnoj vlasti, a ne koncentrisani samo u određenim odjelima ili agencijama.

Međutim, dugoročni uspjeh mehanizama institucionalizirane društvene odgovornosti zahtijeva ozbiljno i temeljito razmatranje inputa građana i NVO-a. Učesnici moraju imati stvarni utjecaj na proces odlučivanja u politici: ako vlasti ne iskoriste primljene preporuke ili ako građani ili aktivisti NVO-a osjećaju da njihove glasove zagušuju interesne grupe, lobisti ili stručnjaci, civilno angažovanje će biti shvaćeno kao površna ili simbolična gesta. Pored toga, udruženja građana treba uključiti u proces učestvovanja što je ranije moguće. Treba im omogućiti da doprinesu u definisanju procesa učešća civilnog društva i građanskog angažovanja. Procesi za učešće civilnog društva moraju biti nezavisni od političkog utjecaja i fer: svako treba dobiti priliku da se izrazi, uključujući i one koje imaju drugačije stavove. Isto tako, posebnu pažnju treba posvetiti predstavnicima civilnog društva, koji moraju koliko je moguće odražavati sastav stanovništva da bi se izbjeglo socijalno isključivanje. “Ako se građani i učesnici ne biraju proporcionalno stanovništvu, nego zbog svoje bliskosti sa vlasti ili njenim zvaničnicima, rezultati će biti iskvareni, što može dovesti do nepovjerenja umjesto većeg povjerenja u vlasti”⁷⁶. Potrebno je jasno postaviti, objaviti i slijediti pravila učestvovanja građana. Naposljetku, društvena odgovornost, a posebno njen institucionalizirani oblik, zahtijeva finansijska sredstva kao i svaka druga vladina aktivnost. Pored spremnosti institucija vlasti da uspostave odgovornost, važna je i njihova spremnost da pribave sredstva za njeno održavanje. Dakle, moraju se obezbijediti sredstva da bi se omogućilo smisljeno učestvovanje javnosti.

Sljedeće poglavlje daje detaljan pregled inicijativa za društvenu odgovornost u pravosuđu BiH. Pokazat će da je veći dio angažovanja NVO-a u ovom sektoru ograničen u rasponu i vremenski: obično se radi o inicijativama kojima je cilj da postignu promjenu neke konkretne javne politike ili projekta. U nekoliko slučajeva, NVO-i su radili sa institucijama pravde na kreiranju mehanizama institucionalizirane društvene odgovornosti.

⁶⁹ Malena, C, Forster, R. i Singh, J. “Social Accountability: An Introduction to the Concept and Emerging Practice.” [Društvena odgovornost: Predstavljanje koncepta i prakse u nastajanju]

⁷⁰ McIlvain, Ashley. „Toward a more sustainable democracy: Public Participation in Justice Sector Reform.” [Prema održivoj demokratiji: Učestvovanje javnosti u reformi sektora pravde]

⁷¹ OECD. “Engaging Citizens in Policy-making: Information, Consultation, and Public Participation.” [Učestvovanje javnosti u izradi javne politike: informacije, konsultacije i učestvovanje javnosti]

⁷² Livingston, Armytage. „Book Overview: Searching for Success in Judicial Reform: Voices from the Asia Pacific Experience.” [Pregled knjige: Istraživanje za uspjeh u reformi pravosuđa]

⁷³ OECD. “Engaging Citizens in Policy-making: Information, Consultation, and Public Participation.” [Učestvovanje javnosti u izradi javne politike: informacije, konsultacije i učestvovanje javnosti]

⁷⁴ Sheedy, Amanda. „Handbook on Citizen Engagement: Beyond Consultation.” [Priručnik o učestvovanju javnosti: Više od konsultacija]

⁷⁵ OECD. “Engaging Citizens in Policy-making: Information, Consultation, and Public Participation.” [Učestvovanje javnosti u izradi javne politike: informacije, konsultacije i učestvovanje javnosti]

⁷⁶ Ibid

V Inicijative za društvenu odgovornost u sektoru pravde BiH

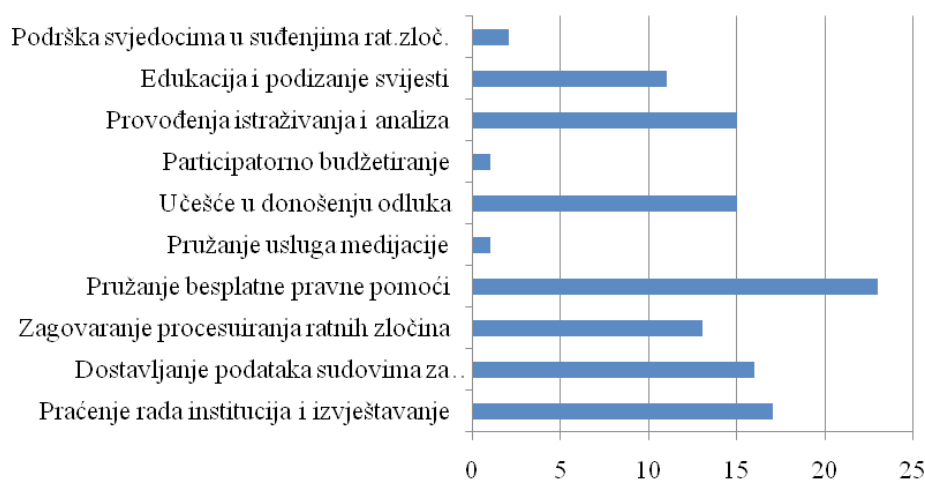
Bosna i Hercegovina ima oko 12.800 registrovanih nevladinih organizacija (NVO), od čega je oko 3000 aktivnih NVO-a⁷⁷. One se mogu podijeliti u dvije grupe: veliki broj „grassroot“ organizacija koje su osnovane da bi slijedile konkretan cilj, ali nemaju kapacitete za značajniji utjecaj na politike i profesionalni NVO-ovi koje imaju kapacitete ali se uglavnom bave projektima⁷⁸. Većina NVO-a nema zaposleno osoblje i djeluje kroz rad volontera. NVO-i se primarno oslanjaju na međunarodno finansiranje i jaku prisutnost međunarodne zajednice u BiH.

Ipak, NVO-i polako počinju graditi bolje odnose sa institucijama vlasti i koriste različite oblike učešća u odlučivanju u politici, praćenju rada institucija vlasti i provođenju kampanja⁷⁹. Pozitivan primjer takvog sudjelovanja u BiH je sektor pravde, u kome su se neki NVO-i profilisali kao relevantni i politički fokusirani, a postoje i mnogi drugi koje im se žele pridružiti. Kao rezultat toga, prepoznata je važnost učešća civilnog društva i društvene odgovornosti u pravosuđu BiH. Nedavne reforme pravosudnog sistema su postavile temelje za aktivno učešće predstavnika civilnog društva u bosanskohercegovačkom sektoru pravde. Prema ispitivanju provedenom u cijeloj zemlji, većina NVO aktivnih u sektoru pravde pruža besplatnu pravnu pomoć građanima ili određenim društvenim grupama. One su aktivne u aktivnostima praćenja i istraživanja, kao i u pružanju informacija sudovima vezano za određene sudske procese.

⁷⁷ Brojevi su zasnovani na procjenama nekoliko institucija pošto pouzdani podaci nisu dostupni jer registraciju NVO reguliše više zakona i može se izvršiti u različitim institucijama. Nedavno je Ministarstvo pravde BiH pripremlilo okvirni zakon za uspostavu zajedničkog registra nevladinih organizacija u BiH koji bi trebao krenuti u proceduru usvajanja.

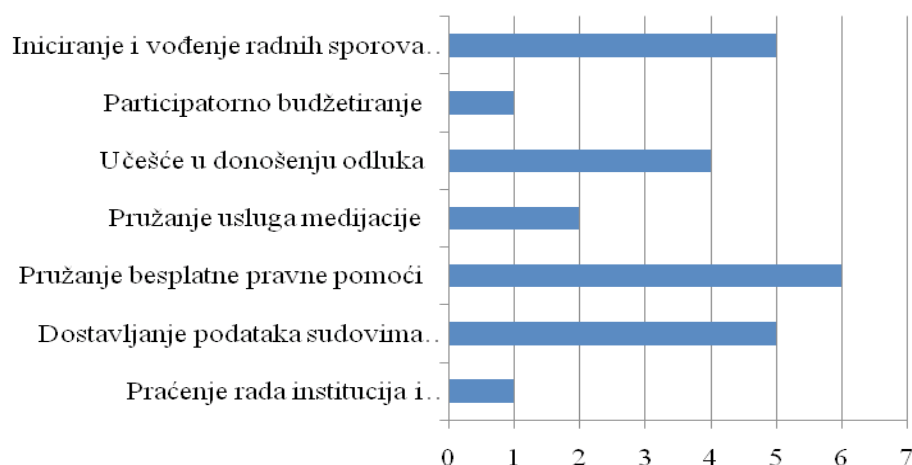
⁷⁸ Barnes, Catherine i drugi. „Civil Society Assessment in Bosnia and Herzegovina: Final Report.“ [Ocjena civilnog društva u Bosni i Hercegovini: Finalni izvještaj]

⁷⁹ Pearson, Brenda Lee i Robertson, Lawrence. „Evaluation of Civil Society Programs in Bosnia and Herzegovina: Final Report.“ [Procjena programa civilnog društva u Bosni i Hercegovini: Finalni izvještaj]

Grafikon 3: Aktivnosti organizacija civilnog društva u sektoru pravde (broj odgovora)

Kada se radi o pravnim pitanjima, sindikati su također aktivni u pružanju pravne pomoći radnicima, u pokretanju radnih sporova i pružanju informacija u sudskim procesima.

Grafikon 4: Aktivnosti sindikata u sektoru pravde (broj odgovora)

⁸⁰ Koalicija NVO "To Work and Succeed Together" „Agreement on Cooperation between the Council of Ministers of BH and the Non-Governmental Sector in Bosnia and Herzegovina.” [Raditi i uspjeti zajedno. Sporazum o saradnji između Vijeća ministara BiH i nevladinog sektora u Bosni i Hercegovini.] Sarajevo, 2004.

Legislativna osnova za učešće civilnog društva u sektoru pravde postoji. *Sporazum o saradnji između Vijeća ministara BiH i nevladinog sektora u Bosni i Hercegovini*⁸⁰ usvojen 2004. godine pruža opći okvir za učešće civilnog društva i građansko angažovanje i saradnju između državnih institucija i nevladinih organizacija: poziva institucije vlasti na uspostavljanje procedura za javne konsultacije i kreiranje javnih politika, kao i na izradu transparentnih pravila za finansiranje i dodjelu grantova NVO-ima na osnovu procesa strateškog planiranja. *Strategija reforme javne uprave BiH* uključuje preporuke javnim agencijama na svim nivoima vlasti da uključe javnost u proces odlučivanja i sadržava mjere razvoja kapaciteta u javnim institucijama za održavanje javnih konsultacija. Republika Srpska je također usvojila *Smjernice za postupanje republičkih organa uprave o učešću javnosti i konsultacijama u izradi zakona*. *Osnovni principi partnerstva sa građanima u Distriktu Brčko* daje osnovu za uključivanje NVO-a u procese odlučivanja u Distriktu. *Jedinstvena pravila za izradu pravnih propisa u BiH* propisuju obavezu državnih ministarstava da se konsultuju sa javnošću. Uz to, *Pravila za konsultacije u izradi pravnih propisa Vijeća ministara* usvojena 2006. godine propisuje da državne institucije u BiH, uključujući Ministarstvo pravde BiH, moraju organizovati barem minimalne javne konsultacije (na internetu) o svakom propisu koji se usvaja na državnom nivou. Svi navedeni dokumenti pružaju opći okvir za učešće civilnog društva u javnim institucijama, uključujući i sektor pravde. Međutim, ovo angažovanje se odnosi samo na izvršne institucije (kao što su ministarstva pravde), a naravno ne i na sudske, kao što su sudovi i tužilaštva. Iako ovi mehanizmi učešća civilnog društva postoje već nekoliko godina, njihova upotreba je prilično ograničena.

Pored spomenutih propisa, postoji još jedan mehanizam koji pruža osnovu za uključivanje civilnog društva u procese odlučivanja u pravosuđu na državnom, entitetskom i lokalnom nivou. Strategija za reformu sektora pravde BiH (SRSP) sadržava mjere reforme za uključivanje organizacija civilnog društva u procese razvoja politike i zakona. Međutim, iako Strategija postavlja temelje za veće učešće aktera civilnog društva sa ciljem unapređenja društvene odgovornosti u pravosuđu, ona ne sadržava jasne mjere takvog sudjelovanja niti definiše mehanizme društvene odgovornosti. U ovom slučaju, Strategija uključuje jedinstvenu mjeru: "Ispitati modalitete aktivnijeg angažmana NVO sektora u praćenju rada sektora pravde u BiH." Akcioni plan za sprovođenje Strategije za reformu sektora pravde u BiH, koji sadrži detaljnije upute za aktivnosti reforme, uključuje četiri aktivnosti reforme unutar gore definisane mjere reforme:

1. Primjena pozitivnih iskustava pravosudnih institucija kojim se promovise veća saradnja civilnog društva i pravosuđa;
2. omogućiti institucijama civilnog društva da prate sektor pravde i sudske procese uključujući omogućavanje pristupa sudskim postupcima, kao i mjestima držanja osumnjičenih i osobama lišenih slobode;
3. obezbijediti kontinuirane aktivnosti na ukazivanju na prava svih strana u postupku;
4. uspostava sistema grantiranja organizacija civilnog društva koje bi bile u skladu sa strateškim prioritetima ministarstava pravde i pravosudnih institucija.

Provođenje ovih aktivnosti reforme, a posebno prve, bilo je jako ograničeno u protekle tri godine.

Učešće u kreiranju javnih politika

Kada se radi o učešću u odlučivanju u izvršnim institucijama sektora pravde, odnosno u ministarstvima pravde, ono se primarno vrši kroz okvir koji propisuju spomenuta *Pravila za konsultacije*. Prema tim Pravilima, svako državno ministarstvo, uključujući Ministarstvo pravde BiH, ima obavezu da vrši javne konsultacije o svakom zakonu koji pripremi prije nego što ga preda na

usvajanje Vijeću ministara, a kasnije Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine. Pravila propisuju dvije vrste javnih konsultacija, minimalne i opsežnije, koje se trebaju organizovati između državnih ministarstava i "javnosti, pravnih lica i grupa građana koje ne pripadaju strukturama vlasti", u procesu usvajanja propisa. Minimalne konsultacije uključuju obavezu nadležne institucije da postavi prednacrt pravnog propisa na svoju internet stranicu, uz pružanje mogućnosti za dostavu komentara zainteresovanih strana na prednacrt, kao i poziv za dostavu komentara osoba koje su na popisu za konsultacije te institucije. Opsežnije javne konsultacije vrše se kada se radi o zakonima i propisima od posebne važnosti. Ova vrsta javnih konsultacija obuhvata minimalne konsultacije, kao i objavu prijedloga zakona u medijima i dostavu prijedloga zakona direktno relevantnim organizacijama i pojedincima. Opsežnije konsultacije također uključuju opciju osnivanja radnih grupa koje uključuju „stručnjake i predstavnike organizacija“ koji izrađuju prednacrt zakona ili propisa⁸¹. Ne smiju postojati izuzeci od obaveze vršenja javnih konsultacija. Ministarstvo pravde BiH je jedino državno ministarstvo koje se pridržava ovih Pravila i redovno vrši minimalne konsultacije. To ministarstvo provodi sve aktivnosti propisane Pravilima: imenovalo je službenika za javne konsultacije, sačinjava i objavljuje spisak planiranih pravno-normativnih aktivnosti za tu godinu, vrši procjenu politike i značaja svakog pravnog propisa, razvilo je interne konsultantske procedure i vrši minimalne konsultacije. Međutim, Ministarstvo pravde rijetko ili nikako ne vrši opsežnije javne konsultacije. Uz to, Ministarstvo nije potpisalo nijedan sporazum sa organizacijama civilnog društva o zajedničkom vođenju javnih konsultacija, što Pravila propisuju ali na to ne obavezuju državna ministarstva.

Otkako su institucije pravde započele sprovođenje SRSP-a, samo je jedan instrument uspostavljen u Ministarstvu pravde, i to u decembru 2009⁸²: *Memorandum o uspostavi mehanizama za praćenje i procjenu s provođenja Strategije reforme sektora pravde u Bosni i Hercegovini* uključuje učestvovanje pet organizacija civilnog društva u praćenju i izvještavanju o sprovođenju SRSP-a, što će biti detaljno opisano kasnije u radu.

Pored mogućnosti da učestvuju u izradi i sprovođenju strateških aktivnosti u domenu SRSP-a, Ministarstvo pravde BiH je predstavnicima NVO-a pružilo priliku i da učestvuju u strateškom odlučivanju kroz radne grupe za izradu strateških planova i propisa, kao što su Strategija za brigu o korisnicima sudova u BiH, Strategija za rad na predmetima ratnih zločina i Strategija tranzicijske pravde⁸³. Stručna udruženja, kao što su udruženja sudija u BiH, FBiH i RS učestvovala su u izradi Strategije za brigu o korisnicima sudova u BiH. U izradi Strategija za rad na predmetima ratnih zločina i Strategije tranzicijske pravde učestvovali su predstavnici udruženja civilnih žrtava rata i druge NVO koje se bave pitanjima tranzicijske pravde.

Pored toga, Ministarstvo pravde BiH, kroz svoj Odjel za civilno društvo, vrši konsultacije sa NVO-ima u procesu utvrđivanja prioriteta za programe EU za civilno društvo u BiH i obavještava potencijalne podnosiocima zahtjeva za sredstva EU o procedurama, otvorenim grantovima i tehničkim uslovima. Proces povezan sa ovim je serija konsultacijskih radionica koje Direkcija za evropske integracije i Sektor za koordinaciju pomoći pri Ministarstvu vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH organizuje u saradnji sa Evropskom komisijom sa ciljem utvrđivanja strateških ciljeva, očekivanih rezultata, pokazatelja i aktivnosti za Višegodišnji indikativni planski dokument, koji određuje prioritete za pomoć EU Bosni i Hercegovini na nekoliko polja, uključujući i pravosuđe. Ti bi procesi trebali omogućiti civilnom društvu da učestvuje u odlučivanju na nivou BiH – EU i zagovaraju svoje prioritete. Međutim, ti su mehanizmi uspostavljeni nedavno i potrebna je određena stručnost i kapacitet za sudjelovanje u konsultacijama, što ih čini nepriступnim mnogim NVO-ima, a posebno manjim lokalnim organizacijama⁸⁴.

⁸¹ Golubovic, Dragan. "Citizen Participation in Legislative Processes: a Short Excursion through European Best Practices." [Učestvovanje javnosti u procesu kreiranja zakona: Kratki izlet kroz najbolje prakse u Evropi]

⁸² Ministarstvo pravde BiH „Public call to organizations of civil society to express their interest and apply for systematic monitoring and evaluation of implementation of measures set in the Justice Sector Reform Strategy in BiH.” [Javni poziv organizacijama civilnog društva da iskažu interes i prijave se za sustavno praćenje i procjenu provedbe mjera utvrđenih u Strategiji za reformu sektora pravde u Bosni i Hercegovini.]

⁸³ Konsultacije o pitanjima koja je potrebno obraditi u Strategiji tranzicijske pravde BiH organizovali su Ministarstvo pravde BiH i UNDP, 2008 godine.

⁸⁴ Slijepčević, Tatjana. „Uloga civilnog društva u procesu Evropskih integracija.”

Pored Ministarstva pravde BiH i Visoko sudsko i tužilačko vijeće (VSTV) – nezavisna pravosudna institucija na državnom nivou, ovlašteno je za izradu pravila na državnom nivou. VSTV je nedavno organizovalo par sastanaka sa predstavnicima NVO-a i medijima da bi razvilo bolje odnose s javnošću. Također je u stručne grupe za pripremu nekih pravosudnih propisa uključilo predstavnike NVO-a. Bez obzira na to, javnost nije dio VSTV-a. Članove VSTV-a čine i pet advokata predstavnika ove profesije, od kojih su dvojica predstavnici entitetskih advokatskih komora. Članove VSTV-a koji su sudije i tužioci direktno imenuju sudovi i tužilaštva (entitetski i državni), dok udruženja sudija i udruženja tužilaca nemaju ulogu u imenovanjima u VSTV-u, niti u nekoj drugoj njegovoj aktivnosti: javno učešće u razvoju kadrovskih politika i kriterija za izbor stručnjaka, procedurama imenovanja, standardima učinkovitosti i procesima promicanja i kažnjavanja sudija i tužilaca nije zabilježeno. Spomenuta udruženja sudija i tužilaca u BiH, koja su registrovana i djeluju kao nevladine organizacije, imaju reprezentativno članstvo i mogla bi pružiti značajan input za sudske politike i promovirati reforme⁸⁵.

Jedan primjer sudjelovanja NVO-a u odlučivanju na nižim nivoima vlasti su javne konsultacije o *Nacrtu pravilnika o radu za opće dobro*, koje je organizovalo Ministarstvo pravde, uprave i lokalne samouprave Hercegovačko-neretvanskog kantona i konsultacije o sličnom pravilniku Pravosudne komisije Distrikta Brčko, koje su ove institucije organizovale u saradnji sa NVO Asocijacija za demokratske inicijative (ADI). Naime, ADI je kontaktirao spomenute institucije i predložio da za njih organizuje javne konsultacije o prijedlogu zakona ili pitanjima koje oni smatraju važnim, kako bi motivirali lokalne pravosudne institucije da koriste javne konsultacije u svom radu i razviju svoje kapacitete za korištenje ovog instrumenta učešća civilnog društva i građanskog angažovanja.

Kada se radi o ostalim institucijama pravde, kao što su sudovi i tužilaštva na svim nivoima vlasti, učešće civilnog društva u odlučivanju nije institucionalizirano niti se primjenjuje u praksi. Inicijative u kojima građani i NVO bi mogli da učestvuju jeste razvoj etičkog kodeksa za pravosudno osoblje, ili u kreiranju procedura sudova ili tužilaštava, nisu zabilježene. Međutim, nedostatak sudjelovanja je razumljiv jer je riječ o procesu odlučivanja u pravosudnim institucijama jer njihov rad treba biti nezavisan od bilo kakvog uplitanja drugih oblika vlasti i javnosti, a obje zainteresirane strane nisu dovoljno upoznate sa načinima uključivanja javnosti u odlučivanje bez narušavanja principa nezavisnosti⁸⁶.

Iako ne predstavlja interni niti institucionalizirani mehanizam učešća u odlučivanju, izrada studija i analiza koje NVO pripremaju kao podršku svojim ciljevima je češće korišten instrument u BiH koji pokušava izvana djelovati na procese odlučivanja i njihove rezultate. 15 NVO-a koje su učestvovala u provedenom ispitivanju o civilnom angažovanju u pravosuđu BiH kažu da pripremaju istraživanje i analizu problema u sektoru pravde. Mreža pravde u BiH (mreža od 58 NVO osnovanih 2010. godine kroz grant USAID-a) nedavno je objavila dvije zbirke analiza javnih politika koji se bave pristupom pravdi u zemlji iz različitih perspektiva i zaštitom ljudskih prava na sudu, uključujući procjenu sudske nezavisnosti⁸⁷. Biro za ljudska prava Tuzla objavio je nekoliko radova o maloljetničkoj delinkvenciji, dok je NVO Alternative iz Kaknja objavila analizu reformi u nekoliko sudova Zeničko-dobojskog kantona. NVO Pravnici osnovala je *Međunarodni žurnal o vladavini zakona, ljudskim pravima i tranzicijskoj pravdi*, koji uključuje različite radove o pravnim temama. Asocijacija za demokratske inicijative (ADI) objavila je zbirku analiza o mediciji, besplatnoj pravnoj pomoći, informatizaciji pravosuđa i pravosudnom aspektu integracija u EU. NVO Medica iz Zenice i Udruženje "Gerc Sumejja - Centar žrtava logora Vojno" Mostar, vrše istraživanje o zaštiti žena i muškaraca koji su bili žrtve seksualnog nasilja i zlostavljanja u

⁸⁵ Za detaljniju diskusiju o ulogama i primjerima učestvovanja javnosti u sudskim vijećima pogledati: McIvain, Ashley. „Toward a more sustainable democracy: Public Participation in Justice Sector Reform“ [Prema održivijoj demokratiji: Učestvovanje javnosti u reformi sektora pravde] i Cooper, M. James. „A Window Opens: Importing Horizontal Systems of Justice during a Time of Judicial Reform.“ [Prozor se otvara: Uvođenje horizontalnih sistema pravde tokom perioda reforme pravosuđa]

⁸⁶ Pogledati poglavlje o preduslovima

⁸⁷ "Access to Justice in Bosnia and Herzegovina" [Pristup pravdi u Bosni i Hercegovini], objavljen u maju 2011. godine od strane Mreže pravde u BiH. NVO koje su učestvovala u izradi ovih analiza su: Asocijacija za demokratske inicijative (ADI), NVO Žene ženama, Centar za informativno-pravnu pomoć Zvornik, Udruženje za međunarodni zakon, Centar za pravnu pomoć pri Fondaciji za lokalnu demokratiju, Centar za ljudska prava u Mostaru i PRONI Centar za razvoj mladih Brčko. Internet adresa: <http://www.mrezapravde.ba/mpbh/latinica/txt.php?id=15>

sudskim procesima za ratne zločine, te daje preporuke Tužilaštvu BiH i Sudu BiH. Objavljena su i mnoga druga istraživanja i analize, ali ih je prilično teško pronaći jer nisu izdati u mnogo primjeraka niti objavljeni na internetu.

Sve u svemu, učešće u odlučivanju sektora pravde je institucionalizirano na državnom nivou i realizovano je nekoliko inicijativa, uglavnom od strane Ministarstva pravde BiH. Broj NVO-a koje učestvuju u javnim konsultacijama i strateškom planiranju Ministarstva pravde BiH je prilično mali. Posebno strateško planiranje na državnom nivou, uključujući planiranje koje se provodi u okviru SRPS-a, obično uključuje par NVO-a, dok profesionalna udruženja, kao što su udruženja sudija, tužilaca, notara itd, ne učestvuju u tim procesima. Širenje opsega učešća je očito izazov, ali je neophodno postići široko građansko prihvatanje i učešće u inicijativama za pravdu. Ako se to ne učini, inkluzija civilnog društva će biti povremena ili neće ni postojati⁸⁸. Prema tome, razvoj učešća civilnog društva u procesima odlučivanja potrebno je dodatno podržati i institucionalizirati na nižim nivoima vlasti.

Učešće u budžetiranju

Učestvovanje nevladinih organizacija u budžetiranju unutar pravosuđa BiH, uključujući aktivnosti izrade budžeta, praćenja javnih rashoda i analize/kritičke ocjene budžeta, ne sprovodi se. Priprema i praćenje pravosudnog budžeta je komplikovana zbog činjenice da postoji 14 pravosudnih budžeta i zbog toga što izvršne grane vlasti imaju jak utjecaj na to kako će ti budžeti izgledati. Reforma budžetiranja pravosuđa traje od 2008. godine, ali je malo urađeno po tom pitanju, prvenstveno zbog nedostatka političke volje.

Centar za civilne inicijative (CCI) i Agencija za lokalne razvojne inicijative (ALDI) već nekoliko godina vrše praćenje javnih rashoda i analizu/kritičku ocjenu budžeta na svim nivoima vlade. Međutim, njihovi se izvještaji nisu posebno usmjereni na pravosuđe i teško je pronaći relevantne podatke za taj sektor. Asocijacija demokratskih inicijativa u svoj je posljednji izvještaj o sprovođenju Strategije za reformu pravosudnog sektora uključila kratku analizu budžeta za stub pravosuđa. Međutim, ti su rezultati također ograničeni jer izvršne i pravosudne institucije ne slijede ustanovljene finansijske propise i imaju različite načine izvještavanja u različitim jurisdikcijama.

Praćenje i ocjenjivanje pružanja javnih usluga i politika

Spomenuti *Memorandum o uspostavi mehanizama za praćenje i procjenu sprovođenja Strategije reforme sektora pravde u Bosni i Hercegovini* omogućava organizacijama civilnog društva da prate i ocjenjuju rad institucija sektora pravde u BiH kroz pripremu i pisanje izvještaja o praćenju sprovođenja Strategije za reformu sektora pravde u BiH. Ministarstvo pravde BiH, kao predstavnik svih institucija sektora pravde u BiH, potpisalo je Memorandum sa pet NVO-a koje prate i izvještavaju o sprovođenju pet strateških stubova SRSP-a:

Stub 1 – Pravosuđe: Asocijacija za demokratske inicijative

Stub 2 – Izvršenje krivičnih sankcija: Helsinški komitet za ljudska prava u BiH

Stub 3 – Pristup pravdi: Vaša prava BiH

Stub 4 – Podrška ekonomskom rastu: Biro za ljudska prava Tuzla

Stub 5 – Dobro rukovođen i koordiniran sektor: Centri za civilne inicijative.

⁸⁸ Iako je 37% NVO koje su odgovorile na anketu navelo da učestvuje u procesu izrade javnih politika (kroz radne grupe, javne konsultacije itd.) ovaj oblik građanskog angažovanja rijetko se dovija u sektoru pravde. Mnoge NVO učestvuju u različitim javnim konsultacijama i radnim grupama ministarstava na svim nivoima vlasti, ali ministarstva pravde takve skupove rijetko organizuju. Pogled na internet stranice ministarstava – na kojima bi obično objavili takve pozive – to potvrđuje.

Ove NVO su do sada pripremile tri izvještaja u skladu sa ciklusom izvještavanja relevantnih institucija sektora pravde o sprovođenju SRSP-a. Na Ministarskoj konferenciji – koordinacionom tijelu kroz koje se vrši praćenje SRSP, preuzeto je nekoliko preporuka iz izvještaja NVO-a i uvršteno u zvanični Akcioni plan SRSP-a. Ipak, većina preporuka iz izvještaja NVO-a nije uzeta u obzir. Osim toga, ova aktivnost praćenja uključuje prilično malu grupu NVO-a i ne uključuje profesionalna udruženja koja bi mogla pružiti značajan doprinos vezano za sprovođenje SRSP-a u praksi, kao što su udruženja sudija, tužilaca, medijatora, upravnih pravnikâ itd⁸⁹. Pored toga, nedostaju i razumijevanje i ocjena tekuće reforme od strane šire javnosti. Prema međunarodnim iskustvima u društvenoj odgovornosti sektora pravde: „...učešće zajednice je neophodno za uspjeh pravosudne reforme. Zajednica ima ključnu ulogu ne samo u utvrđivanju problema i razvoju rješenja, nego i u podržavanju provedbe i praćenju rezultata(...) Iz ovih iskustava učimo da se interesne grupe trebaju uključiti kao glavni partneri reforme i imati stvarni osjećaj vlasništva u razvoju rješenja za pristup pravdi“⁹⁰. Šira ocjena SRSP-a mogla bi se odvijati direktno kroz osnivanje odbora za procjenu ili indirektno kroz ankete, što je i jeftinija metoda.

NVO-i prate provođenje i drugih strategija u sektoru pravde. Transparency International vrši praćenje i sprovođenje Strategije za borbu protiv korupcije u BiH koja sadrâva elemente koji se odnose na pravosuđe. Helsinški komitet za ljudska prava u RS-u prati sprovođenje državne Strategije za rad na predmetima ratnih zločina.

Nekoliko NVO-a, članica Mreže pravde u BiH - Asocijacija za demokratske inicijative, Centar informativno-pravne pomoći Zvornik, Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Helsinški komitet za ljudska prava u BiH, Helsinški komitet za ljudska prava u Republici Srpskoj, Inicijativa mladih za ljudska prava, Udruženje stručnih saradnika i savjetnika u sudovima i tužilaštvima u BiH, Udruženje sudija BiH, Udruženje žena sudija u BiH i Udruženje Žene ženama, vršile su aktivnosti praćenja i objavile izvještaj o sprovođenju preporuka iz Univerzalnog periodičnog pregleda UN-a o pitanjima ljudskih prava koja se odnose na pravosuđe. U tom su izvještaju izvijestile o učinkovitosti bosanskohercegovačkog pravosuđa u zaštiti ljudskih prava vezano za procesuiranje kršenja ljudskih prava, diskriminacije, govora mržnje i ratnih zločina, ocijenile funkcionisanje internih mehanizama pravosudne nezavisnosti i evidentiranje kršenja ljudskih prava. Od 2005. godine, Centar za ljudska prava u Sarajevu vrši praćenje zaštite ljudskih prava, uključujući pravosuđe.

Još jednu inicijativu praćenja bosanskohercegovačkog pravosuđa sprovodi Helsinški komitet za ljudska prava BiH koji prati i izvještava o kazneno-popravnim zavodima (zatvorima) kroz posjete takvim institucijama i intervjuisanje osoblja i zatvorenika. Ovi izvještaji o praćenju pruâaju značajan uvid u rad i uslove u zatvorima te daju i odgovarajuće preporuke. Međutim, ovi izvještaji objavljuju se godišnje, a posljednji nedostaju zbog nedostatka finansijske podrške ovakvim aktivnostima.

Nekoliko NVO-a aktivno je pratilo i izvještavalo o sudskim procesima. Balkanska istraâivačka mreâa (BIRN) prati i izvještava o suđenjima za ratne zločine u sudovima BiH, Udruženje Prijedorčanki *Izvor* prati suđenja za ratne zločine u Sudu BiH, Okružnom sudu u Banja Luci i Kantonalnom sudu u Bihaću i organizuje grupne posjete i praćenje tih suđenja. NVO *Alternative* prati i izvještava o nekoliko sudova u Zeničko-dobojskom kantonu vezano za primjenu zakona o slobodi pristupa informacijama. Nekoliko udruženja žena, kao što su NVO *Lara* iz Bijeljine i *Udruzene žene* iz Banja Luke prate suđenja u osnovnim i okružnim sudovima u Bijeljini i Doboju, u kojima su ųrtve žene. Centar za građansku saradnju u Livnu prati suđenja koja se odnose na radne sporove i zalaâe se za poštena i pravovremena suđenja kroz organizaciju sastanaka sa predsjednicima opštinskih i kantonalnih sudova i zahtijeva efikasna suđenja u konkretnim slučajevima.

⁸⁹ McIlvain nalazi da su „sudije najbolji saveznici u postizanju demokratske pravosudne reforme i stoga treba poduzeti sve korake za uključenje svih sudija u procese konsultacije koji razvijaju sam program reforme... ako se sudije osjećaj uključenim u proces, prije će ga braniti i podupirati. S druge strane, ako se sudije osjete proganjeno ili lično napadnuti izvana nametnutim reformama, mogli bi lako postati najveći protivnici reformi... Ako već ne postoje, osnivanje pravosudnih udruženja moglo bi imati ključnu ulogu u učvršćivanju podrške sudija koji podrâavaju reformu.“ McIlvain, Ashley. „Toward a more sustainable democracy: Public Participation in Justice Sector Reform.“ [Prema održivijoj demokratiji: Učestvovanje javnosti u reformi sektora pravde]

⁹⁰ Livingston, Armytage. „Book Overview: Searching for Success in Judicial Reform: Voices from the Asia Pacific Experience.“ [Pregled knjige: Istraâivanje za uspjeh u reformi pravosuđa: Glasovi azijsko-pacifičkog iskustva]

Neke NVO-e prate određena suđenja i daju komentare na sudske odluke ili procese. Centar za istraživačko novinarstvo kontinuirano vrši istraživanje pravosudnih problema i objavljuje članke u dnevnim novinama i na internet portalima. Isto tako, BIRN se bavi istraživačkim novinarstvom i analizom na polju tranzicijske pravde. Udruženje 'Akcija građana' pripremi je komentare na sudske odluke u slučaju maloljetničke delinkvencije i ubistva u Sarajevu i zatražilo od Vrhovnog suda BiH da optuženima dosudi strožije kazne⁹¹. Još jedan primjer je rad Alternativnog kluba iz Trebinja koji prati rad pravosudnih institucija u svojoj opštini i redovno objavljuje izjave u kojima se otvoreno govori o slučajevima zloupotrebe ovlasti, korupcije i neprofesionalnog ponašanja, posebno kada se radi o ratnim zločinima i organizovanom kriminalu. Udruženja civilnih žrtava rata, kao što su udruženja logoraša, udruženja porodica nestalih, udruženja silovanih žena itd, aktivna su u praćenju i zagovaranju tema koje se tiču tranzicijske pravde - oni od vlasti zahtijevaju brža suđenja za ratne zločine i strožije kazne.

Unatoč ovim inicijativama, još uvijek nedostaje sveobuhvatan civilni nadzor nad sudovima i tužilaštvima, koji bi mogao dovesti do snažnijeg građanskog zahtjeva za transparentnosti i odgovornosti. Potrebno je redovno i kontinuirano praćenje određenih sudova i tužilaštava, kao i određenih slučajeva, da bi se učinkovito nadzirala korupcija, zloupotreba ovlasti i politički pritisci. Osim toga, ne postoji ni sistematsko praćenje izbora, imenovanja i disciplinskih mjera sudija i tužilaca od strane civilnog društva. Navedeno je jako važno, jer pruža sredstvo za zagovaranje inkluzije marginaliziranog stanovništva u sistem pravde i eliminaciju korupcije. Kako ključni problem u BiH nije postojanje pravosudnih standarda, nego nedostatak njihovog sprovođenja u praksi, eksterni javni nadzor nad pravosudnim institucijama i procedurama je od ključne važnosti.

Podizanje javne svijesti o pravima građana i javnim uslugama

Svijest građana o njihovim pravima i dostupnim zakonskim mehanizmima za njihovu zaštitu spadaju u neodložne probleme pravosuđa BiH. Sljedeća tabela prikazuje mišljenja sudova i NVO-a koje pružaju pravnu pomoć o nivou pravne svijesti građana u BiH. Očito je da obje strane smatraju da su građani samo djelimično educirani o svojim pravima, a još i manje o zakonskim mehanizmima za njihovu zaštitu. Organizacije koje pružaju pravnu pomoć čak navode niži nivo svijesti građana nego sudovi:

Koliko su građani svjesni svojih prava?	
Sudovi	NVO koje pružaju besplatnu pravnu pomoć
7,7% u potpunosti 90,4% djelimično 1,9% nikako	0% u potpunosti 68,9% djelimično 31,3% nikako
Koliko građani razumiju zakonski sistem za zaštitu svojih prava?	
5,8% u potpunosti 92,3% djelimično 1,9% nikako	0% u potpunosti 60% djelimično 40% nikako

Tabela 1: Nivo svijesti građana o pravima i zakonskom sistemu: mišljenje sudova i NVO

Mnoge NVO su aktivne na ovom polju. One NVO koje se bore za ljudska prava određenih ranjivih društvenih grupa (žena mladih, siromašnih, potrošača, radnika itd.) često vrše obuku i savjetovanje svojih ciljanih grupa, a u nekim slučajevima pružaju i pravnu pomoć. Na primjer, NVO

‘Prava za sve’ iz Sarajeva trenutno sprovodi projekt kroz koji educira 20 lokalnih romskih zajednica o pravima i zakonskim mehanizmima njihove zaštite, u smislu Zakona o zaštiti od nasilja u porodici. Balkanska istraživačka mreža (BIRN) vrši obuku i edukaciju o praćenju i izvještavanju o suđenjima za ratne zločine. Mediacentar je u saradnji sa udruženjima sudija i tužilaca organizovao edukativne radionice u školama o bosanskohercegovačkom pravnom sistemu i vladavini zakona. Inicijativa mladih za ljudska prava provela je projekat kroz koji su educirali studente prava o trenutnim problemima sektora pravde. Određene NVO vrše obuku i organizuju seminare za zvaničnike NVO sektora i sektora pravde o različitim pravosudnim pitanjima. La Strada iz Mostara redovno educira osoblje sudova o problemima trgovine ženama da bi potaknula bolje istraživanje i procesuiranje tih zločina. Udruženje gluhih i nagluhih Republike Srpske podučava sudske stručnjake/vještake znakovnom jeziku. Unatoč tome, nivo svijesti o pravima i pravnim mehanizmima je prilično nizak.

Važno je napomenuti da edukativne inicijative koje provode NVO-i ostaju izvan formalnog sistema obuke. Iako Centar za obuku sudija i tužilaca u Federaciji BiH izvještava o organizovanju seminara i obuka u saradnji sa NVO-ima, te inicijative su rijetke. Štaviše, učešće osoblja sudova u edukativnim aktivnostima NVO sektora nije dio formalnog edukativnog sistema za sudije i tužioce. U mnogim zemljama, profesionalna udruženja imaju važnu ulogu u obuci, kroz mentorstvo, obuku i ispitivanje novih sudija. Međutim, uloga profesionalnih udruženja u BiH nije priznata.

U ovoj kategoriji učešće civilnog društva u sektoru pravde, NVO u BiH također sprovode kampanje javnog zagovaranja, kao što su one na polju tranzicijske pravde. 2005. godine, pet NVO-a - Centri za civilne inicijative, Udruženje ‘Žene ženama’, Helsinški komitet za ljudska prava u RS, Građanski forum Tuzla, te Udruženje Pijedorčanki ‘Izvor’, formiralo je Mrežu podrške sudu BiH, sa ciljem da djeluju kao referentna grupa za tekuća suđenja za ratne zločine i prezentiraju javnosti rad Suda BiH i Tužilaštva BiH na ratnim zločinima. Ova Mreža je bila aktivna oko godinu dana⁹². Još jednu mrežu NVO na polju tranzicijske pravde - Mrežu za izgradnju mira, nedavno su formirali Catholic Relief Services (CRS) i Caritas sa ciljem okupljanja udruženja civilnih žrtava rata i poticanja procesa pomirenja. Aktivnosti ove mreže uključuju organizovanje edukativnih aktivnosti, kao što su radionice i konferencije, kao i javno zagovaranje vezano za pitanja tranzicijske pravde. Profesionalna udruženja⁹³ vrše javno zagovaranje o pitanjima koja se odnose na njihovu struku i bolje radne uslove, ali također organizuju i učestvuju u različitim edukativnim i stručnim obukama i sastancima.

⁹² Popović, Dragan i drugi „Assessment of condition and needs of cantonal /district prosecutors’ offices and courts in area of witness support and protection in war crimes cases in BiH.” [Procjena uslova i potreba kantonalnih/okružnih tužilaštava i sudova na polju podrške i zaštite svjedoka u predmetima ratnih zločina u BiH]

⁹³ Udruženje sudija u BiH; Udruženje sudija u FBiH; Udruženje sudija u RS; Udruženje tužilaca u BiH; Udruženje tužilaca u FBiH; Udruženje tužilaca u RS; Udruženje sudskih vještaka; Udruženje stručnih saradnika i savjetnika u sudovima i tužilaštvima u BiH; Advokatska komora u RS; Advokatska komora u FBiH; Udruženje žena sudija u BiH; Udruženje stečajnih upravnika u BiH; Udruženje notara FBiH.

⁹⁴ 51,9% NVO ispitanika navodi da pružaju besplatnu pravnu pomoć svim građanima ili samo svojim ciljanim grupama (ženama, ljudima sa invaliditetom, radnicima itd.)

Pružanje javnih usluga (pravde) od strane organizacija civilnog društva

NVO u BiH su također sudjelovale u „pružanju pravde” - kroz pružanje besplatne pravne pomoći; pružanje usluga alternativnog rješavanja sporova, prvenstveno medijacije u sporovima; dostavu informacija sudovima i tužilaštvima vezano za određene slučajeve i pokretanje sudskih ili administrativnih postupaka.

Mnoge NVO u BiH sudjeluju u pružanju pravne pomoći⁹⁴. Ipak, nekoliko NVO-a se ističe u tome, kao što su: Vaša prava BiH, Helsinški komitet za ljudska prava u BiH, Centar informativno-pravne pomoći Zvornik, Centar za ljudska prava Mostar, Agencija za lokalni razvoj Mostar i Biro za ljudska prava Tuzla. Neke NVO pružaju pravnu pomoć isključivo određenim društvenim grupama: Centar za pravnu pomoć ženama u Zenici pruža pravnu pomoć ženama; NVO *Lara* iz Bijeljine pruža besplatnu pravnu pomoć ženama koje su žrtve nasilja; Udruženje Prijedorčanki *Izvor* porodicama nestalih i civilnim žrtvama rata pruža pomoć u pripremi žalbi prema Ustavnom

sudu BiH. Udruženje logoraša u Distriktu Brčko pruža besplatnu pravnu pomoć u građanskim sporovima za naknadu štete ratnim zarobljenicima. Od završetka sukoba 1995. godine, ove su organizacije nastale kroz podršku međunarodnih donatora i danas zapošljavaju pravnike koji pomažu ranjivim društvenim grupama u pravnim pitanjima.

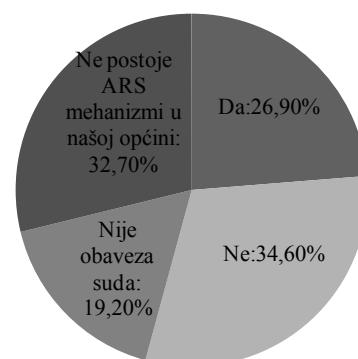
Legislativa koja bi regulisala pružanje pravne pomoći ne postoji na nivou države, Federacije BiH niti u nekim kantonima. Parlamentarna skupština BiH je dva puta vraćala Ministarstvu pravde BiH predloženi zakon o besplatnoj pravnoj pomoći na državnom nivou. Drugi entitet, Republika Srpska, Distrikt Brčko i četiri kantona u Federaciji (Tuzlanski kanton, Zapadnohercegovački kanton, Zeničko-dobojski kanton i Posavski kanton) usvojili su zakone o pravnoj pomoći. U Hercegovačko-neretvanskom i Unsko-sanskom kantonu prijedlozi zakona o pravnoj pomoći su u proceduri usvajanja. Kao rezultat toga, pružanje pravne pomoći nije usklađeno i znatno je različito u raznim dijelovima zemlje. Postojeći zakoni definišu čak i različite pružaocne pravne pomoći: dok u nekim jurisdikcijama pravnu pomoć pružaju javne agencije koje su osnovane kao rezultat usvajanja zakona o pravnoj pomoći i NVO-ima, u drugim tu pomoć pružaju isključivo javne agencije, što je u suprotnosti sa međunarodnim standardima i obavezama BiH. NVO tvrde da su, zbog jakog utjecaja advokatskog lobija, NVO izgurane iz pružanja ovih usluga iako za njima postoji stvarna potreba. Naime, novoosnovane javne agencije su slabo opremljene, materijalno i kadrovski, i često ne pružaju pravnu pomoć svim podnosiocima zahtjeva zbog velikog broja građana kojima su takve usluge potrebne. Prema nedavno objavljenom UNDP Izveštaju o socijalnoj inkluziji u BiH, oko 28% građana u BiH su socijalno isključeni - znači siromašni ili ekstremno siromašni, te su u poziciji da trebaju pravnu pomoć. Trenutni sistem ni izbliza ne pokriva potrebe za pravnom pomoći niti pruža opći pravni okvir za tu uslugu.

Medijacija u pravnim sporovima je institucionalizirana od 2005. godine i civilni sektor je utvrđen zakonom kao pružalac usluga medijacije. Vodeća NVO koja radi na tom polju – Udruženje medijatora BiH, djeluje u svim dijelovima zemlje. Oni nude usluge medijacije kroz svoje članove koji mogu raditi samo nakon obuke i certifikacije. Pravosudne institucije su prepoznale važnost i potrebu za ovim instrumentom i čak u SRSP-u uključile mjere koje bi trebale ojačati ovo Udruženje. Međutim, ova inicijativa nije praćena planiranom dodjelom finansijskih sredstava, podrškom Udruženju i pomicanjem medijacije.

Podaci pokazuju slabo promicanje i generalno korištenje usluga medijacije. Iako su sudovi obavezni da potiču medijaciju kod strana u sukobu, ispitivanje pokazuje da 19,20% sudova ispitanika smatra da oni nemaju tu obavezu. Sindikati također rijetko koriste medijaciju za rješavanje radnih sporova: samo su 3 sindikata u anketi navela da su koristila medijaciju u jednom slučaju, dok je 1 sindikat koristio medijaciju u nekoliko slučajeva. Kao rezultat toga, čak i uz izvrsne početne rezultate, Udruženje se ne može brže širiti i učestvovati u rješavanju više od 2 miliona neriješenih sudskih slučajeva, od čega 90% čine komunalni, radni i imovinski sporovi, koji se mogu lako i učinkovito riješiti medijacijom.

Vezano za problem velikog broja neriješenih predmeta i sporo procesuiranje istih u sudovima u BiH, treba napomenuti da se ne koriste grupe volontera niti udruženja studenata prava za rješavanje ovog problema. U mnogim zemljama volonteri, uključujući studente prava, učestvuju u smanjenju broja neriješenih slučajeva tako što pomažu u vođenju i praćenju predmeta i arhiviranju. Volonteri također mogu vršiti usluge prevoda ili pomagati osobama ili društvenim grupama sa ograničenim pristupom pravdi. Prilike za stažiranje ili volontiranje u bosanskohercegovačkom pravosuđu su rijetke i nisu sistematski razrađene.

Da li stranke vašeg suda upućujete na medijaciju?

Grafikon 5: Promicanje medijacije u sudovima

Pored spomenutih oblika učešća civilnog društva, još jedna aktivnost se može uključiti u domen „pružanja pravde“. Nekoliko udruženja aktivnih na polju tranzicijske pravde, kao što su udruženja logoraša, udruženja porodica nestalih, udruženja silovanih žena itd, sakupljaju i dostavljaju dokaze o ratnim zločinima sudovima i/ili pružaju pomoć sudskim svjedocima/žrtvama tokom njihovog učešća na suđenjima. Udruženje Prijedorčanki 'Izvor' pruža podršku tužilaštvima i istražnim agencijama u njihovim istražnim aktivnostima i prikupljanju dokaza, uspostavlja kontakte i pruža podršku svjedocima, vezano za suđenja za ratne zločine. Slične poslove obavlja i Udruženje logoraša u Distriktu Brčko. Udruženje logoraša regije Trebinje priprema svjedoke, žrtve ratnih zločina. Slično tome, mada ne na polju tranzicijske pravde, Udruženje žena Lara dostavlja podatke sudovima u procesima za trgovinu ljudima i saraduje sa Tužilaštvom u BiH kada je žrtva trgovine ljudima neko kome oni pružaju pomoć. Ovu ulogu neke NVO žele zadržati i u budućnosti. Pored edukativnih i aktivnosti na podizanju javne svijesti i pružanja pomoći sudskim svjedocima /žrtvama ratnih zločina, NVO-i svoju ulogu vide i u procesuiranju ratnih zločina kroz pronalaženje dokaza i svjedoka za suđenja za ratne zločine sudovima i tužiocima⁹⁵.

⁹⁵ Tokom konsultacija koje su organizovali UNDP i Ministarstvo pravde BiH 2008. godine, o pitanjima koja bi trebalo obraditi u Strategiji tranzicijske pravde, analizirana je i definisana uloga nevladinih organizacija na polju tranzicijske pravde.

I sindikati pružaju dokaze za sudske procese, ali i pokreću suđenja i u njima učestvuju. 93,3% sindikata ispitanika iz cijele države navodi da su započeli i/ili učestvovali u pojedinačnom ili kolektivnom radnom sporu na sudu. Transparency International u BiH pokreće upravne sporove da osigura transparentno funkcionisanje institucija pravde u skladu sa Zakonom o parničnom postupku i Zakonom o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja.

VI Zaključci i preporuke

Od završetka rata u Bosni i Hercegovini, lokalni i međunarodni akteri ulažu velike napore na uspostavljanju strukturnih i proceduralnih mehanizama koji bi trebali potaknuti učinkovitost pravosuđa i uspostaviti vladavinu zakona u zemlji. Poduzete reforme sektora pravde rezultirale su povećanjem efikasnosti i profesionalizma u pravosuđu. I pored toga, na dnevnom redu ostaje mnoštvo problema, koji prijete potkopavanjem uspješnih dijelova reforme. Većina reformi nije rezultirala stvarnim promjenama u životima ljudi, zbog toga što je pravosuđe propustilo da djeluje u interesu naroda kome treba da služi. Do danas, pravosuđe u cjelini je slabo u poređenju sa drugim granama vlasti i nema razumijevanje i podršku naroda. Shvatajući važnost pravosuđa u zaštiti građanskih prava, civilno društvo je pokrenulo različite aktivnosti i projekte koji su trebali povećati transparentnost i učinkovitost pravosuđa. Te inicijative za društvenu odgovornost su već rezultirale poboljšanim pristupom pravdi. Mnoge NVO su odradile ogroman posao tamo gdje u sektoru pravde nedostajalo inicijative: na polju besplatne pravne pomoći, medijacije, podizanja javne svijesti i procesuiranja ratnih zločina. Međutim, ovo javno djelovanje ne bi smjelo umanjiti dužnost pravosuđa da obavlja posao za koji je odgovorno. S druge strane, učešće civilnog društva koje se fokusira na jačanje odgovornosti osoblja i institucija sektora pravde, kao što je praćenje, nadzor, učestvovanje u odlučivanju i budžetiranju, u početnoj je fazi. Mnogi postojeći propisi koji regulišu saradnju između pravosuđa i NVO-a ne primjenjuju se u praksi. Najzad, učešće civilnog društva vezano za vladavinu zakona ostaje sporadično i nesinhronizovano što umanjuje korist od takvog djelovanja. Generalno, institucije sektora pravde trebaju:

- da se otvore prema smislenoj komunikaciji i saradnji sa NVO-oma i tako omoguće razvijanje partnerstva zasnovanog na sistematskom i institucionaliziranom pristupu;
- da se posebno potrudite oko primjene i provođenja u praksu postojeće legislative vezane za učešće građana i učine ih dijelom svojih redovnih radnih procedura;

- da dijele i pružaju informacije i uspostavljaju bolju komunikaciju sa građanima, medijima i NVO-ima, kroz efikasnije objavljivanje, distribuciju i dostupnost pravnih informacija, imenovanje osoba zaduženih za odnose s javnošću i punu primjenu zakona o slobodi pristupa informacijama;
- da uključe civilno društvo, a posebno NVO-e koje posjeduju stručnost i kapacitete, sindikate i profesionalna pravosudna udruženja u procese odlučivanja i osiguraju široku zastupljenost stanovništva sa smislenim korištenjem primljenog inputa.

S druge strane, civilno društvo treba:

- dodatno razviti svoje pravne kapacitete;
- inicirati kontakte sa institucijama sektora pravde i redovno uključivati svoje predstavnike u njihove aktivnosti;
- međusobno se povezati da bi se izbjegla redundancija i povećao utjecaj, kroz već osnovane mreže NVO-a, kao što su Mreža pravde, Mreža podrške Sudu BiH ili manje lokalne inicijative. Posebnu pažnju posvetiti uspostavljanju saradnje između NVO-a, sindikata i profesionalnih udruženja;
- unaprijediti napore na edukaciji građana vezano za poznavanje prava, uloge pravosudnih institucija i specifičnih pravnih usluga.

Konkretno, jačanje društvene odgovornosti u sektoru pravde BiH treba uključiti sljedeće aktivnosti:

Učešće u kreiranju javnih politika

1. Proširiti učešće javnosti u procesima odlučivanja i konsultacijama na državnom nivou.

Ministarstvo pravde BiH treba raditi na sprovođenju širih javnih konsultacija - posebno na poljima od posebnog interesa za NVO, kao što su: besplatna pravna pomoć, medijacija, pristup pravdi itd, te potpisivati sporazume sa različitim NVO-ima (koje rade u djelokrugu svojih različitih ovlaštenja) da bi zajedno vršili konsultacije u izradi pravnih propisa, kao što predviđaju Pravila o konsultacijama. Nadalje, u svojim procesima strateškog planiranja, Ministarstvo pravde BiH treba osigurati šire učešće javnosti. Uz to, u sklopu planiranih izmjena Zakona o Visokom sudskom i tužilačkom vijeću BiH (VSTV), Ministarstvo pravde BiH treba vršiti opširnije javne konsultacije o prijedlogu tog zakona i institucionalizirati instrumente za učešće civilnog društva, posebno u okviru VSTV-a.

2. Razviti i uključiti u Strategiju za reformu sektora pravde BiH (SRSP) jasne mjere koje se odnose na civilno društvo. Ministarstvo pravde BiH treba pokrenuti izmjene Akcionog plana SRSP-a vezano za učešće civilnog društva u pravosuđu i uključiti mjere predložene u ovom radu. Institucije trebaju ubrzati sprovođenje aktivnosti koje se odnose na učešće organizacija civilnog društva.

3. Kreirati i primjenjivati mehanizme za učešće javnosti na entitetskom i kantonalnom nivou. Ministarstva pravde na entitetskom i kantonalnom nivou trebaju unijeti izmjene u svoje Pravilnike o internim procedurama da bi se institucionalizirali instrumenti za učestvovanje građana u njihovom radu, posebno kada se radi o javnim konsultacijama i uključivanju građanskih interesnih grupa u radne grupe odgovorne za izradu propisa. Uz to, ta nova pravila trebaju sadržati jasne mjere finansiranja, sankcionisanja, ocjenjivanja i praćenja, da bi se osigurala njihova primjena u praksi. Opsežne javne konsultacije potrebno je održavati kada se radi o propisima koji se bave pitanjima koja su od posebnog značaja za NVO, kao što su besplatna pravna pomoć, medijacija, pristup pravdi itd.

4. **Promicati javne konsultacije u cijeloj zemlji.** Ministarstvo pravde BiH, u saradnji sa entitetskim i kantonalnim ministarstvima pravde, moglo bi pokrenuti promociju postojećih mehanizama konsultacije u cijeloj zemlji. Ta kampanja bi se mogla provesti sa NVO-ima kao partnerima.

5. **Pokrenuti reviziju etičkih kodeksa za pravosudno osoblje i procedura suda i tužilaštva i u taj proces uključiti javnost.** Ministarstva pravde trebaju pokrenuti izmjene Akcionog plana SRSP-a i u njega ugraditi mjere revizije etičkih kodeksa i procedura pravosudnih institucija. Proces revizije treba uključiti konsultacije sa javnošću, sa ciljem poticanja boljeg pružanja usluga i smanjenja korupcije.

6. **Sakupljanje pravnih i političkih analiza u sektoru pravosuđa.** Mreža pravde u BiH, a posebno njena internet stranica, predstavlja vrijedan izvor na kome se različite pravne studije i analize mogu sakupiti, objaviti i predstaviti interesnim grupama u sektoru pravde.

Učešće u budžetiranju

7. **Institucije sektora pravde trebaju pripremati i izvršavati budžet u skladu sa usvojenim finansijskim propisima tj. programirati budžete.** Ova mjera je važna ne samo za učešće civilnog društva u budžetiranju, nego i za ukupnu učinkovitost i efikasnost sektora pravde.

8. **Sprovoditi javne konsultacije o budžetima u sektoru pravde.** Ministarstva pravde trebaju koristiti javne konsultacije kao mehanizam za učešće građana u procesima izrade i usvajanja budžeta, posebno u fazi prije slanja prijedloga budžeta ministarstvima finansija.

Praćenje i ocjenjivanje javnih politika i pružanja usluga

9. **Uspostaviti formalne procedure za pregled izvještaja o praćenju SRSP-a koje pripremaju NVO-i.** U Akcioni plan SRSP-a uključiti obavezu razmatranja svake preporuke koju daju NVO-i, uz dodatnu obavezu institucija pravde da obrazlože razloge neuvršavanja pojedinih preporuka u Akcioni plan SRSP-a.

10. **Proširiti aktivnosti praćenja SRSP-a od strane NVO-a.** Pozvati dodatne NVO-e koje posjeduju odgovarajuće kapacitete, a posebno profesionalna udruženja, da učestvuju u aktivnostima praćenja i izvještavanja.

11. **Sprovesti ispitivanje javnosti o sprovođenju SRSP-a.** Ministarstvo pravde treba sprovesti ispitivanje u cijeloj zemlji o sprovođenju SRSP-a da bi se izmjerila učinkovitost sprovedenih reformi i dobili inputi za buduće prioritete.

12. **Pokrenuti aktivnosti eksternog nadziranja pravosuđa.** NVO-i trebaju pokrenuti aktivnosti praćenja i ocjenjivanja koje se odnose na sudske procese i rad tužilaštava, kao i kontinuirano praćenje izbora, imenovanja i disciplinskih mjera sudija i tužilaca.

Podizanje javne svijesti o pravima građana i javnim uslugama

13. **Razviti strateške planove za promicanje građanskih prava i pravnih mehanizama.** Institucije pravde trebaju pokrenuti opsežne kampanje javnog zagovaranja o konkretnim pravima i zakonskim mehanizmima njihove zaštite. Pored informacija u medijima, potrebno je uključiti dostupnije informacije na internet stranicama i u prostorijama institucija pravde. Takve bi kampanje mogle uključivati NVO-e kao partnere.

14. **Izmijeniti formalni sistem obuke sudija i tužilaca da bi se omogućilo NVO-ima da vrše obuku.** Obuke koje NVO-i vrše u svojim domenima, kao što su ljudska prava, medijacija, besplatna pravna pomoć, zakon o zaštiti okoliša itd, trebaju postati dio formalnog sistem obuke sudija i tužilaca. Uz vršenje obuke, NVO-i mogu učestvovati u edukaciji pravosudnog osoblja i kroz dostavu materijala ili instruktora. Osim običnih NVO-a, u sistem je potrebno uključiti i profesionalna udruženja, advokatske komore i pravne fakultete.

Pružanje javnih usluga od strane organizacija civilnog društva

15. **Usvojiti okvirni državni zakon o besplatnoj pravnoj pomoći i ugraditi NVO-e kao pružitelje pravne pomoći.** Nedostajuća legislative o besplatnoj pravnoj pomoći, a posebno okvirni državni zakon, trebaju biti usvojeni što je prije moguće. U skladu sa međunarodnim standardima i obavezama BiH na osnovu potpisanih konvencija, NVO, uključujući profesionalna udruženja i pravne fakultete, trebaju biti uključeni u zakon kao pružitelji pravne pomoći.

16. **Sprovesti aktivnosti SRSP-a koje se odnose na medijaciju.** Sprovođenje mjera reforme iz SRSP-a stalno se odgađa. Tu je praksu potrebno promijeniti i pokazati ozbiljno zalaganje za medijaciju kroz njenu promociju i dodjelu potrebnih finansijskih sredstava. Potrebno je uložiti poseban trud u vršenje usluga medijacije u zajednicama širom zemlje i razvoj kapaciteta nosilaca pravosudnih funkcija za promociju i sprovođenje medijacije.

17. **Razviti državnu kampanju za promociju medijacije.** Ministarstva pravde i sudovi trebaju razviti i omogućiti opsežnu promotivnu kampanju o medijaciji.

18. **Uključiti medijaciju u Strategiju za rješavanje neriješenih sudskih slučajeva.** Ova Strategija treba dati značajnu ulogu medijaciji u rješavanju neriješenih predmeta, a Udruženje medijatora BiH treba biti uključeno u Strategiju kao medijator. Potrebno je obezbijediti finansijska sredstva za sprovođenje aktivnosti medijacije.

19. **Razviti opsežan program stažiranja u sudovima i tužilaštvima.** Ministarstva pravde u saradnji sa pravosudnim institucijama trebaju razviti i sprovesti opsežan program stažiranja, koji će predstavljati institucionaliziran način učestvovanja studenata prava i volontera u rješavanju neriješenih predmeta i sudskih kašnjenja.

20. **Kreirati mreže civilne podrške za sudove i tužilaštva.** Ministarstva finansija, u saradnji sa pravosudnim institucijama i NVO-ima, trebaju pokrenuti stvaranje mreža podrške civilnog društva koje će pružati podršku sudovima i tužilaštvima u njihovom radu. Ove građanske mreže trebaju se bazirati na problemima ili postojećim potrebama (tranzicijska pravda, korupcija, rad, organizovani kriminal, trgovina ljudima itd.).

Dodatak A.

Spisak institucija i organizacija koje su učestvovalе u ispitivanju

Sudovi

Vrhovni sud FBiH; Vrhovni sud Republike Srpske; Apelacioni sud Distrikta Brčko; Osnovni sudovi u Banja Luci, Bijeljini, Brčkom, Derventi, Doboju, Foči, Kotor Varoši, Sokocu, Tesliću, Trebinju i Vlasenici; Kantonalni sudovi u Bihaću, Goraždu, Livnu, Novom Travniku i Sarajevu; Okružni sudovi u Banja Luci, Bijeljini, Doboju, Istočnom Sarajevu i Trebinju; Okružni privredni sudovi u Banja Luci, Doboju, Istočnom Sarajevu i Trebinju; Viši privredni sud u Banja Luci; Općinski sudovi u Bosanskoj Krupi, Bugojnu, Cazinu, Foči, Goraždu, Gradačcu, Kaknju, Kalesiji, Kiseljaku, Konjicu, Livnu, Ljubuškom, Mostaru, Orašju, Tešnju, Travniku, Tuzli, Sanskom Mostu, Sarajevu, Širokom Brijegu, Velikoj Kladaši, Visokom, Zavidovićima, Zenici i Žepču.

Druge institucije sektora pravde

Ministarstvo pravde BiH; Tužilaštvo BiH; Tužilaštvo FBiH; Tužilaštvo Distrikta Brčko; Centar za edukaciju sudija i tužilaca u FBiH - CEST; Ministarstvo pravosuđa, uprave i lokalne samouprave HNK i Ministarstvo pravosuđa i uprave Tuzlanskog kantona.

Nevladine organizacije

Udruženje za poduzetništvo i posao – LINK, Mostar; Udruženje za pomoć osobama sa posebnim potrebama 'Svitac', Brčko; Udruženje za održivi povratak u Podrinje, Zvornik; Udruženje "Gerc Sumejja – Centar žrtava logora vojno", Mostar; Udruženje KULT, Sarajevo; Udruženje Milićanin, Milići; Udruženje Srebrenica 99, Srebrenica; Udruženje poljoprivrednih radnika u BiH, Sarajevo; Udruženje stečajnih upravnika u BiH, Sarajevo; Udruženje slijepih Republike Srpske, Banja Luka; Udruženje građana oštećenog vida, Tuzla; Udruženje logoraša "23.10.1993", Vareš; Udruženje logoraša Distrikta Brčko, Brčko; Udruženje logoraša regije Trebinje, Trebinje; Udruženje potrošača "Klub potrošača" u Tuzlanskom kantonu, Tuzla; Savez gluhih i nagluhih Republike Srpske, Banja Luka; Udruženje distrofičara Unsko-sanskog kantona, Bihać; Udruženje porodica nestalih općine Vogošća; Udruženje sudija Republike Srpske, Banja Luka; Udruženje Prijedorčanki 'Izvor', Prijedor; Udruženje tužilaca FBiH, Sarajevo; Udruženje povratnika "Gornji kraj Ljubljena", Stolac; Udruženje studenata sa posebnim potrebama i volontera, Tuzla; Udruženje mladih "Ružičnjak – Los Rosalesa", Mostar; Udruženje žena oboljelih od raka dojke "Narcis", Orašje; Udruženje žena Derventa; Balkanska istraživačka mreža – BIRN, Sarajevo; Centar za građansku saradnju, Livno; BH Novinari, Sarajevo; Centar za civilne inicijative, Tuzla; Centar za ljudska prava, Mostar; Centar informativno-pravne pomoći, Zvornik; Centar za istraživačko novinarstvo, Sarajevo; Centar za lokalni i regionalni razvoj, Derventa; Centar za odgovornu demokratiju Luna, Rudo; Hrvatska udruga logoraša domovinskog rata u Kantonu Središnja Bosna, Busovača; Ekološko udruženje "DRIN-tim"; Višegrad; Fondacija INTERPRIMUS, Tuzla; Helsinški komitet za ljudska prava u BiH, Sarajevo; Helsinški komitet za ljudska prava u RS, Bijeljina; Humanitarna organizacija "Altius"; NVO 'Ključ budućnosti', Ključ; NVO 'Zemlja djece', Tuzla; NVO Narko-ne, Sarajevo; NVO Pravnik, Sarajevo; NVO Prima Natura, Doboju; proMENTE socijalna istraživanja, Sarajevo; Prava za sve, Sarajevo; Roma Udruženje "Srce istine", Zavidovići; Udruženje Roma "Romano drom", Živinice; Tolerancijom protiv različitosti – ToPeeR, Doboju; Transparency International, Banja Luka; Centar mladih Busovača; Omladinski resursni centar Tuzla – ORC, Tuzla; Organizacija žena "Lara", Bijeljina; Žene ženama, Sarajevo; Žena – žrtva rata, Ilidža.

Sindikati

Konfederacija sindikata Republike Srpske, Savez samostalnih sindikata BiH, Unija neovisnih sindikata FBiH, Samostalni sindikat osnovnog obrazovanja i odgoja u BiH, Samostalni sindikat saobraćaja i veza u BiH, Samostalni sindikat radnika hemije i metala u FBiH, Sindikat radnika trgovine BiH, Sindikat hrvatskih telekomunikacija, Samostalni sindikat komunalne privrede u BiH, Sindikat zdravstva i socijalne zaštite RS, Sindikat PZS Agrosemberija, Sindikat mašinovođa/strojovođa u FBiH, Sindikat trgovina, ugostiteljstva, turizma i uslužnih djelatnosti RS

Dodatak B.

Spisak institucija sektora pravde u B&H

Državni nivo	Ustavni sud BiH Sud BiH Tužilaštvo BiH Visoko sudsko i tužilačko vijeće BiH Ministarstvo pravde BiH Pravobranilaštvo BiH Sudska policija BiH Ombudsmen za ljudska prava BiH (Zavod za izvršenje krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera) ⁹⁶ Ured registrara		
Entitetski/ Distrikt	Federacija BiH	Republika Srpska	Distrikt Brčko
	Vrhovni sud FBiH Ustavni sud FBiH Tužilaštvo FBiH Ministarstvo pravde FBiH Pravobranilaštvo FBiH Sudska policija FBiH 5 Kazнено-popravnih zavoda (zatvora) Centar za edukaciju sudija i tužilaca u FBiH	Vrhovni sud Republike Srpske Ustavni sud RS Tužilaštvo RS Ministarstvo pravde RS ⁹⁷ Pravobranilaštvo RS Ombudsmen za djecu RS Sudska policija RS 6 Kazнено-popravnih zavoda (zatvora) Sudije i tužioci u RS Centar za edukaciju sudija i tužilaca	Pravosudna komisija Apelacioni sud Tužilaštvo Ured za pružanje pravne pomoći Sudska policija
Kantonalni / Regi- onalni	10 kantonalnih sudova 10 kantonalnih tužilaštava	5 okružnih sudova 5 okružnih tužilaštava ⁹⁸	N/A
Lokalni	28 općinskih sudova	21 osnovni sud	1 osnovni sud

⁹⁶ Poznat kao Državni zatvor. Iako postoji regulative o osnivanju ove institucije, Državni zatvor je još uvijek u procesu izgradnje.

⁹⁷ U okviru Ministarstva je osnovana posebna administrativna jedinica: Centar za istraživanje ratnih zločina u RS.

⁹⁸ U sklopu Regionalnog suda Banja Luka osnovano je Posebno tužilaštvo za suzbijanje organizovanog i najtežih oblika privrednog kriminala.

Dodatak C.
Proces dijeljenja
informacija

Ovaj proces može biti pasivan ili aktivan, u zavisnosti od prirode kontakta između civilnog društva, javnih institucija i korištenih alata. Sljedeća tabela daje pregled oblika i alata koje javne institucije mogu koristiti u pružanju informacija građanima i NVO-ima:

Način	Oblik	Sredstvo	Alati
Pasivno pružanje informacija građanima i NVO-ima	Pristup zvaničnim dokumentima Na zahtjev – na primjer po odredbi o slobodi pristupa informacijama Zakon	Interfejsi za pristup građana	E-mail Fotokopiranje dokumenta Pisma
		Interni sistem upravljanja informacijama	Katalozi, arhive, registri i indeksi Elektronske baze podataka
Aktivno pružanje informacija građanima i NVO-ima	Informativni proizvodi	Zvanični dokumenti	Internet stranice Publikacije Direktno slanje pošte Elektronski kiosk (objavljivati javne informacije putem elektronskih kioska i kompjuterskih terminala smještenih u javnim zgradama, koje građani mogu besplatno koristiti) Telefonske usluge (direktno pozivanje javnih institucija da bi se dobile informacije o konkretnom pitanju ili remi) Izjave i govori Informativni centri i informativni štandovi Bilteni Posebne manifestacije i izložbe Oglašavanje Izjave za štampu, press konferencije, intervjui itd. Saradnja sa NVO-ima: javne institucije se udružuju sa NVO-ima da bi kanalisale informacije do građana
		Pripremni politički i pravni dokumenti, tj. bijela knjiga, zelena knjiga itd.	
		Izveštaji	
		Priručnici, vodiči, brošure, letci i poster	
		Audio kasete, filmovi i igre	

Izvor: OECD. "Učestvovanje javnosti u kreiranju javne politike: informacije, konsultacije i učestvovanje javnosti."

Bibliografija

Ackerman, John. „Social Accountability for the Public Sector: A Conceptual Discussion.“ [Društvena odgovornost za javni sektor: konceptualna diskusija]. Svjetska banka. Rad iz društvenog razvoja br. 82. Washington, 2005. Dostupno na Internetu: www.uam.es/otros/rinace/biblioteca/documentos/Ackerman.pdf

Ackerman, John: „Human Rights and Social Accountability.“ [Ljudska prava i društvena odgovornost]. Svjetska banka. Rad iz društvenog razvoja br. 86. Washington, 2005. Dostupno na internetu: <http://portals.wi.wur.nl/files/docs/gouvernance/HumanRightsandSocialAccountabilityFINAL.pdf>

Akcioni plan za sprovedbu Strategije za reformu sektora pravde 2008 – 2012. Ministarstvo pravde BiH. Dostupno na Internetu: http://www.mpr.gov.ba/userfiles/file/Strate%C5%A1ko%20planiranje/15_%20Action%20Plan%20for%20JSRS_Final.pdf

Alijević, Maša. „Uloga sudske vlasti u Bosni i Hercegovini.“ Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici. Dostupno na Internetu: prf.unze.ba/v2/docs/anali/09%20Alijevic.pdf

Alistar, Victor i drugi. „Integrity and Resistance to Corruption of the Law Enforcement Bodies in South East European Countries.“ [Integritet i otpor korupciji u tijelima koja provode zakon u zemljama Jugoistočne Evrope]. Transparency International Rumunija. maj 2010. Dostupno na internetu: <http://www.rcc.int/admin/files/docs/Survey%20Report-May2010.pdf>

„Alternative“. „Analiza anketiranja građana o efektima reforme općinskih sudova Zeničko-dobojskog kantona“ koju je pripremila nevladina organizacija „Alternative“. Kakanj, 2011.

Anderson, Michael R. „Access to justice and legal process: making legal institutions responsive to poor people in LDCs.“ [Pristup pravdi i pravnim procesima: razvijanje razumijevanja za siromašne ljude u najnerazvijenijim zemljama]. IDS Istraživački rad 178. februar 2003. Dostupno na internetu: www.ntd.co.uk/idsbookshop/details.asp?id=729

Asocijacija za demokratske inicijative, i drugi. „Izveštaj organizacija civilnog društva o provedbi Akcionog plana Strategije za reformu sektora pravde u BiH za period 1. januar – 31. mart 2010. godine“. Ministarstvo pravde BiH. 30. april 2010.

Asocijacija za demokratske inicijative, i drugi. „Izveštaj organizacija civilnog društva o provedbi Akcionog plana Strategije za reformu sektora pravde u BiH za period 1. januar - 30. juni 2010. godine“. Ministarstvo pravde BiH. 28. juni 2010.

Ahmad, Raza. „Governance, Social Accountability and the Civil Society.“ [Upravljanje, društvena odgovornost i civilno društvo] Žurnal administracije i uprave (JOAAG) Sv. 3. br. 1. 2008. Dostupno na Internetu: http://joaag.com/uploads/2_AhmadFinal.pdf

Barnes, Catherine i drugi. „Civil Society Assesment in Bosnia and Hercegovina: Final Report.“ [Ocjena civilnog društva u Bosni i Hercegovini: Finalni izvještaj]. USAID/BiH. juni 2004.

Beck, Linda i drugi. „The Enabling Environment for Social Accountability in Mongolia.“ [Omogućavanje okruženja za društvenu odgovornost u Mongoliji]. Svjetska banka. july 2007. Dostupno na internetu: www.sasanet.org/curriculum_final/downloads/EV/.../EE%20CS3.pdf

Bečirović, Azra; Demirović, Amer i Šabeta, Rusmir. „Meeting the EU membership requirements through a better performance management in courts.“ [Ispunjavanje uslova za pristup EU kroz bolje upravljanje u sudovima]. Fond otvoreno društvo BiH: Program podrške istraživanjima u oblasti javnih politika 2009-2010. Sarajevo, 2010.

Bečirović, Azra; Demirović, Amer i Šabeta, Rusmir. „The Final Step in Reforming the Judiciary: Disposition of All Cases in Reasonable Time.“ [Završni korak u reformi pravosuđa: rješavanje svih slučajeva u razumnom roku] Fond otvoreno društvo BiH: Program podrške istraživanjima u oblasti javnih politika 2009-2010, Sarajevo, 2010.

Blagovčanin, Srđan. „Korupcija u Bosni i Hercegovini.“ Transparency International BiH. juni 2009. Dostupno na Internetu: http://www.fes.ba/publikacije/2009Korupcija_u_BiH.pdf

Blair, Harry. „Gaining state support for social accountability mechanisms.“ [Dobivanje podrške države za mehanizme društvene odgovornosti]. Rad pripremljen za CommGAP radionicu Svjetske banke u Parizu. 1.-2. novembar 2007. Dostupno na internetu: www.sasanet.org/documents/Curriculum/.../H%20Blair.doc

Bobek, Joseph J. „Assessment of the Budget Preparation and Execution Processes in the Bosnia and Herzegovina Judiciary.“ [Procjena procesa pripreme i izvršenja budžeta u pravosuđu Bosne i Hercegovine]. USAID. maj, 2006. Dostupno na internetu: <http://www.docstoc.com/docs/4114384/Assessment-of-the-Budget-Preparation-and-Execution-Processes-in>

Botero, Juan Carlos, i drugi. „Judicial Reform.“ [Pravosudna reforma]. Posmatrač istraživanja svjetske banke. 2003. Dostupno na internetu: wbri.oxfordjournals.org/content/18/1/61.full.pdf

Burke, Adam. „Options for increasing social Accountability in Cambodia.“ [Opcije za povećanje društvene odgovornosti u Kambodži]. Svjetska banka. 2004. Dostupno na Internetu: <http://www.phnompenh.um.dk/NR/rdonlyres/F992BE7F-1BAE-49D5-833F-C90F3E06CB60/0/OptionforIncreasingSocialAccountabilityCambodiapassw.pdf>

Colm, Allan. „Social Accountability, Power, Corruption and Poverty.“ [Društvena odgovornost, vlast, korupcija i siromaštvo]. Rad pripremljen za Konferenciju Programa istraživanja Južnoafričke Republike i Holandije o alternativama u razvoju (SANPAD): Izazov siromaštva – Smanjenje siromaštva. 26. – 29. juni 2007. Durban, Južnoafrička republika. Dostupno na internetu: www.icount.org.za/downloadpublication.php?pid=12

Cooper, M. James. „A Window Opens: Importing Horizontal Systems of Justice during a Time of Judicial Reform.“ [Prozor se otvara: Uvođenje horizontalnih sistema pravde tokom perioda reforme pravosuđa]. Centar za kreativno rješavanje problema. Dostupno na internetu: http://www.proyectoacceso.com/CCPS/articles_interest.htm

Demir, Elma. „Nezavisnost pravosudnih institucija“, u Ljudska prava i sektor pravde u Bosni i Hercegovini: Izveštaj o sprovođenju preporuka za sektor pravde u Bosni i Hercegovini iz Univerzalnog periodičnog pregleda Vijeća za ljudska prava UN-a. Mreža pravde u BiH. Sarajevo, juni 2011.

Demir, Elma. "Izveštaj sa 10 fokus sastanaka o kapacitetima i načinima sudjelovanja organizacija civilnog društva u provođenju Strategije za reformu sektora pravde u Bosni i Hercegovini, održanih od decembra 2009 do juna 2010". Asocijacija za demokratske inicijative. Sarajevo, juni 2010.

Demir, Elma. "Uloga organizacija civilnog društva u praćenju provedbe Strategije za reformu sektora pravde u BiH." Asocijacija za demokratske inicijative. Sarajevo, mart 2010.

Demir, Elma. "Sudska zaštita prava iz radnih odnosa." Pristup pravdi u Bosni i Hercegovini. Mreža pravde u BiH. Sarajevo, 2011.

Dickinson, Ben i drugi. „Enhancing the Delivery of Justice and Security: Governance, Peace and Security.” [Jačanje pravde i sigurnosti: Uprava, mir i sigurnost]. OECD. 2007. Dostupno na internetu: <http://www.oecd.org/dataoecd/27/13/38434642.pdf>

Enrique Peruzzotti i Catalina Smulovitz, eds. „Enforcing the Rule of Law: Social Accountability in the New Latin American Democracies.” [Provođenje vladavine zakona: Društvena odgovornost u novim demokratijama Latinske Amerike]. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2006. Google Books. Dostupno na internetu: <http://books.google.com>

Enrique Peruzzotti i Catalina Smulovitz. „Held to Account: Experiences of Social Accountability in Latin America.” [Pozvani na odgovornost: Iskustva društvene odgovornosti u Latinskoj Americi]. Žurnal o humanom razvoju, Sv. 3, br. 2, 2002.

Eterović, Zdenko. „Sudski sistem u Federaciji BiH.” Sarajevo, 2004.

Evropska komisija. "Izveštaj o napretku BiH za 2010. godinu". Internet stranica Direkcije za evropske integracije BiH. Dostupno na Internetu: www.delbih.ec.europa.eu/files/docs/2010progress2.pdf

Evropska komisija. „Izveštaj sa konsultacijskih radionica za MIPD 2011-2013 za sektor pravde u BiH". Sarajevo, juni 2010.

Fox, Jonathan A. „Vertically Integrated Policy Monitoring: A Tool for Civil Society Policy

Advocacy.” [Vertikalno integrirano praćenje javne politike: Alat za zagovaranje javne politike od strane civilnog društva]. UC Santa Cruz: Centar za globalne, međunarodne i regionalne studije. 2001. Dostupno na internetu: <http://www.escholarship.org/uc/item/07s6x64j>

Garcia, Felipe Saez. „The Nature of Judicial Reform in Latin America and Some Strategic Considerations.” [Priroda pravosudne reforme u Latinskoj Americi i neka strateška pitanja] Pregled međunarodnog prava 1267, 1997. Dostupno na internetu: www.auilr.org/pdf/13/13-5-3.pdf

Gauvin, Francois-Pierre i Abelson, Julia. „Primer on Public Involvement.” [Bukvar učestvovanja javnosti]. Vijeće zdravstva Kanade. Toronto, 2006. Dostupno na internetu: www.healthcouncilcanada.ca/en/index.php?option=com_content&task=view&id=109&Itemid=108

Gargarella, Roberto. "Too far removed from the people' - Access to Justice for the Poor: The Case of Latin America." [Predaleko od naroda - Pristup pravdi za siromašne: Slučaj Latin-ske Amerike] UNDP. 2002. Dostupno na Internetu: http://fly.undp.org/oslocentre/PAR_Bergen_2002/latin-america.pdf

Generalna skupština UNa. „Basic Principle on the Independence of the Judiciary.“ [Osnovni principi o nezavisnosti pravosuđa]. Dokument usvojen na 7. Kongresu Ujedinjenih nacija o sprječavanju zločina i kažnjavanju zločinaca (Milano, 26. august – 6. septembar, 1985) i odobren od strane Generalne skupštine rezolucijom 40/32 (New York, 29. novembar 1985) i rezolucijom 40/146 (New York, 13. decembar, 1985).

Generalna skupština UNa. „Basic Principles on the Role of Lawyers.“ [Osnovni princip o ulozi advokata]. Dokument usvojen na 8. Kongresu Ujedinjenih nacija o sprječavanju zločina i kažnjavanju zločinaca (Havana, 27 august – 7 septembar, 1990) i odobren od strane Generalne skupštine rezolucijom. 45/121 (New York, 14. decembar, 1990).

Generalna skupština UNa. „Guidelines on the Role of Prosecutors.“ [Smjernice o ulozi tužila-ca]. Dokument usvojen na 8. Kongresu Ujedinjenih nacija o sprječavanju zločina i kažnjavanju zločinaca (Havana, August 27-September 7, 1990) i odobren od strane Generalne skupštine rezolucijom 45/121 (New York, 14. decembar 1990).

Gloppen, Siri i drugi. „Responsiveness to the concerns of the poor and accountability to the commitment to poverty reduction.“ [Razumijevanje za probleme siromašnih i odgovornost za zalaganje za smanjenje siromaštva]. Michelsen institut za razvojne studije i ljudska prava. 2003. Dostupno na internetu: www.undp.org/oslocentre/PAR_Bergen.../concerns-poor-issues-paper.pdf

Goetz, Anne Marie i John Gaventa. „Bringing Citizen Voice and Client Focus into Service Delivery.“ [Uvođenje glasa građana i fokusa na klijenta u pružanje usluga]. IDS istraživački rad br. 138. Brighton: Institut za razvojne studije, 2001.

Golubovic, Dragan i Vela, Ariana. "Sudjelovanje organizacija civilnog društva u zakonodavnom procesu u Republici Hrvatskoj". Ured za udruge Vlade Republike Hrvatske. 2008.

Golubovic, Dragan. "Citizen Participation in Legislative Processes: a Short Excursion through European Best Practices." [Učestvovanje javnosti u procesu kreiranja zakona: Kratki izlet kroz najbolje prakse u Evropi]. Europski centar za neprofitno pravo. 2008. Dostupno na internetu: www.ecnl.org/.../275_Brochure%20on%20citizen%20participation%20AZ.pdf

Gramberger, Marc. „Citizens as Partners: OECD Handbook on Information, Consultation and Public Participation in Policy Making.“ [Građani kao partneri: OECD Priručnik o informacijama, konsultacijama i učestvovanju javnosti u izradi politika]. OECD, 2001.

Gray, Cheryl W. „Reforming legal systems in developing and transition countries.“ [Reforma pravnih sistema u zemljama u razvoju i tranzicijskim zemljama]. Finansije i razvoj. 01.09.1997. Dostupno na internetu: <http://www.allbusiness.com/public-administration/national-security-international/641156-1.html>

Harahan, F. Samuel i Waleed H., Malik. „Partnerships for Reform - Civil Society and The Administration of Justice: Learning By Doing.“ [Partnerstva za reformu - Civilno društvo i administracija pravde: Učenje kroz rad]. Brošura za diskusiju, Serija tematskih grupa Svjetske banke o pravnim institucijama), juni 2000.

Helsinški komitet za ljudska prava u BiH „Izveštaj o aktivnostima Stručne službe Helsinškog komiteta za ljudska prava u BiH na pružanju besplatne pravne pomoći građanima.“ Helsinški komitet za ljudska prava u BiH. Sarajevo, 2004. Dostupno na internetu: <http://www.bh-hchr.org/Izvjestaji/izvjPP2003.htm>

Hukić, Selma. „Građanski dijalog: Učestvovanje građanskog društva u izradi i praćenju javnih politika u Bosni i Hercegovini“. VESTA. Tuzla, 2010.

Institucija Ombudsmana/Ombudsmena za ljudska prava u BiH. „Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti ombudsmana za ljudska prava BiH za 2010.“ Banja Luka, 2011.

Institut otvoreno društvo. „Justice Initiative Access to Information Monitoring Tool: Report from a Five Country Pilot Study.“ [Alat za praćenje pristupa informacijama za inicijative za pravdu: Izvještaj o pilot studiji pet zemalja]. Institut otvoreno društvo, septembar, 2004. Dostupno na internetu: http://pdc.ceu.hu/archive/00002352/01/Access_to_Inform.pdf

Institut otvoreno društvo. “Report from the Second European Forum on Access to Justice.” Šljvještaj o drugom Evropskom forumu u pristupu pravdi]. February 24-26, 2005. Budimpešta, Mađarska. Inicijativa za zakon od javnog interesa Univerzitet Columbia Kht i Institut otvoreno društvo. Dostupno na internetu: http://www.soros.org/initiatives/justice/focus/criminal_justice/articles_publications/publications/accessrep_20050809

Johnson, Bradford P. i drugi. „Assessment of the Administrative Legal System in Bosnia and Herzegovina.“ [Procjena upravnog pravnog sistema u Bosni i Hercegovini]. USAID/BiH, decembar 2007.

Karađinović, Nina. „Uloga istraživanja u kreiranju politika krivične oblasti: Poziv za uspostavljanje specijalizirane i nezavisne ustanove za istraživanje.“. Fond otvoreno društvo BiH: Program podrške istraživanjima u oblasti javnih politika 2007-2008. Sarajevo, 2008.

Kotlo, Rebeka i Stipanović, Ivana. „Besplatna pravna pomoć u Hercegovačko-neretvanskom kantonu: uloga nevladinih organizacija.“ Mreža pravde u BiH. Sarajevo, 2011.

Livingston, Armytage. „Book Overview: Searching for Success in Judicial Reform: Voices from the Asia Pacific Experience.“ [Pregled knjige: Istraživanje za uspjeh u reformi pravosuđa: Glasovi azijsko-pacifičkog iskustva]. Oxford University Press. New Delhi, 2009.

Madacki, Saša. “Praćenje stanja ljudskih prava u sektoru pravde.” u Ljudska prava i pravosuđe u Bosni i Hercegovini: Izvještaj o provođenju preporuka za sektor pravde u Bosni i Hercegovini iz Univerzalnog periodičnog pregleda Vijeća UNa za ljudska prava. Mreža pravde u BiH. Sarajevo, juni 2011.

Malena, C, Forster, R. i Singh, J. "Social Accountability: An Introduction to the Concept and Emerging Practice." [Društvena odgovornost: Predstavljanje koncepta i prakse u nastajanju]

Svjetska banka, Rad iz društvenog razvoja br. 76. 2004. Dostupno na Internetu: siteresources.worldbank.org/.../310420PAPER0So1ity0SDP0Civic0no1076.pdf

McIlvain, Ashley. „Toward a more sustainable democracy: Public Participation in Justice Sector Reform.” [Prema održivijoj demokratiji: Učestvovanje javnosti u reformi sektora pravde]. Magistarski rad iz prava i diplomatije. Tufts University, 2005

Međunarodne pravna klinika za ljudska prava "Justice, Accountability and Social Reconstruction: An Interview Study of Bosnian Judges and Prosecutors." [Pravda, odgovornost i rekonstrukcija društva; Intervju sa bosanskim sudijama i tužiocima]. University of California, Berkeley/Univerzitet u Sarajevu, maj 2000. Dostupno na internetu: www.law.berkeley.edu/2978.htm

Messick, Richard E. „Judicial Reform and Economic Development: A Survey of the Issues.” [Pravosudna reforma i ekonomski razvoj: anketa o problemima]. Posmatrač istraživanja Svjetske banke. 14.01.1999.

Ministarstvo pravde BiH. Izvještaj o provođenju Strategije za reformu sektora pravde u BiH i njenog Akcionog plana za 2009.". Ministarstvo pravde BiH. Sarajevo, januar 2010. Dostupno na internetu: <http://www.mpr.gov.ba/bs/str.asp?id=8>

Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine. „Izvještaj o provođenju Strategije za reformu sektora pravde u Bosni i Hercegovini i njenog akcionog plana za period januar-juni 2010. godine.". Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine. Sarajevo, juni 2010. Dostupno na internetu: <http://www.mpr.gov.ba/bs/str.asp?id=8>

Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine. „Javni poziv organizacijama civilnog društva da iskažu interes i prijave se za sustavno praćenje i procjenu provedbe mjera utvrđenih u Strategiji za reformu sektora pravde u Bosni i Hercegovini.". Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine. Sarajevo, decembar 2009. Dostupno na internetu: <http://www.mpr.gov.ba/bs/str.asp?id=8>

Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine. „Izvještaj o provođenju Pravila o konsultacijama u izradi pravnih propisa u institucijama Bosne i Hercegovine.". Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine. Sarajevo, septembar 2010. Dostupno na internetu: www.mpr.gov.ba

OECD. "Engaging Citizens in Policy-making: Information, Consultation, and Public Participation." [Učestvovanje javnosti u izradi javne politike: informacije, konsultacije i učestvovanje javnosti]. Paris, 2001. Dostupno na internetu: <http://www.oecd.org/dataoecd/24/34/2384040.pdf>

OSCE misija u Bosni i Hercegovini. „Nezavisnost pravosuđa: Neprimjeren pritisak na pravosudne institucije BiH." Sarajevo, 2009.

OSCE misija u Bosni i Hercegovini. „Postizanje pravde u Bosni i Hercegovini: procesuiranje premeta ratnih zločina od 2005. do 2010. godine.". Sarajevo, 2011.

Osmanagić-Agović, Selma i Kačapor, Zehra. "Učestvovanje građana i organizacija civilnog društva na entitetskom, kantonalnom i opštinskom nivou u BiH". ACIPS. maj 2010.

Pearson, Brenda Lee i Robertson, Lawrence. „Evaluation of Civil Society Programs in Bosnia and Herzegovina: Final Report.“ [Procjena programa civilnog društva u Bosni i Hercegovini: Finalni izvještaj]. USAID. mart 2008. Dostupno na internetu: http://www.ecnl.org/dindocuments/204_Bosnia%20Civil%20Society%20Report%2007-04-08%20%20FINAL.pdf?PHPSESSID=3cd467e7c228c592813490605ada47af

Peruzzotti, Enrique i Smulovitz, Catalina. „Held to Account: Experiences of Social Accountability in Latin America.“ [Pozvani na odgovornost: Iskustva društvene odgovornosti u Latinskoj Americi]. Žurnal o humanom razvoju, Sv. 3, br. 2, 2002.

Popović, Dragan i drugi. „Procjena uslova i potreba kantonalnih/okružnih tužilaštava i sudova na polju podrške i zaštite svjedoka u predmetima ratnih zločina u BiH“. UNDP B&H. 2011. Dostupno na internetu: <http://www.undp.ba/upload/publications/Procjena%20potrebe%20na%20polju%20podrske%20svjedoka-zrtava.pdf>

Reiling, Dory; Hammergren, Linn; i di Giovanni, Adrian. "Justice Sector Assessments: A Handbook." [Ocjene sektora pravde: Priručnik]. Internet stranica Svjetske banke. 2007. Dostupno na internetu: <http://go.worldbank.org/IKYSX5GYX0>

Reuben, W. „The Role of Civic Engagement and Social Accountability in the Governance Equation.“ [Uloga učestvovanja javnosti i društvene odgovornosti u formuli uprave]. Bilješke o društvenom razvoju br. 75. 2003. Dostupno na internetu: <http://siteresources.worldbank.org/INTPCENG/214574-1118058447732/20526739/sdn75.pdf>

Sarker, Abu Elias i Hassan, Mostafa. „Civic Engagement and Public Accountability: An Analysis with Particular Reference to Developing Countries.“ [Građansko angažovanje i javna odgovornost: Analiza sa posebnim osvrtom na zemlje u razvoju]. Rad pripremljen za 14. Godišnju IRSPM konferenciju, University of Bern, Švicarska, 7.-9. april, 2010. Dostupno na internetu: <http://www.irspm2010.com/workshops/inhalt.php?panelid=9002&abstractid=441>

Sheedy, Amanda. „Handbook on Citizen Engagement: Beyond Consultation.“ [Priručnik o učestvovanju javnosti: Više od konsultacija]. Kanadske mreže za istraživanje javne politike. mart 2008. Dostupno na internetu: cprn.org/documents/49583_EN.pdf

Singh, Janmejaj i Shah, Parmesh. „Making Services Work for Poor People -The Role of Participatory Public Expenditure Management (PPEM).“ [Omogućavanje usluga siromašnim ljudima – Uloga učestvovanja javnosti u upravljanju prihodima]. Svjetska banka. Bilješke o društvenom razvoju br. 81. mart 2003.

Sirker, Karen. "General Social Accountability Concepts and Tools." [Koncepti i alati opšte društvene odgovornosti]. Institut svjetske banke. oktobar 2006. Dostupno na internetu: www.icgfm.org/documents/Sirker.ppt Slijepčević, Tatjana. „Uloga civilnog društva u procesu Evropskih integracija.“ IBHI. Sarajevo, 2011.

Strategija za brigu o korisnicima sudova u BiH. 2006.

Svjetska banka. "ARVIN deskriptori." Internet stranica Svjetske banke. Dostupno na internetu: <http://siteresources.worldbank.org/INTPCENG/1220276-1118059556158/20526727/Descriptors+--+final.pdf>

Svjetska banka. „Social Accountability in the Public Sector: A Conceptual Discussion and Learning Module.” [Društvena odgovornost u javnom sektoru: Konceptualna diskusija i model za učenje]. Svjetska banka 2005. Dostupno na internetu: http://siteresources.worldbank.org/WBI/Resources/Social_Accountability_in_the_Public_Sector_with_cover.pdf

Svjetska banka. "Social Accountability Sourcebook." [Rerursi za društvenu odgovornost]. Internet stranica Svjetske banke. 2007. Dostupno na Internetu: <http://www-esd.worldbank.org/sac/>

Svjetska banka. "State-Society Synergy for Accountability: Lessons for the World Bank." [Država-društvo sinergija za odgovornost: Lekcije za Svjetsku banku]. Radni dokument Svjetske banke br. 30. Internet stranica Svjetske banke. april 2004. Dostupno na Internetu: <http://siteresources.worldbank.org/INTPCENG/214578-1116499844371/20524131/297010PAPER0State1society0synergy.pdf>

Svjetska banka. "The ARVIN Framework: A Way to Assess the Enabling Environment for Civic Engagement." [Okvir ARVIN: način procjene omogućujućeg okruženja za građansko angažovanje]. Internet stranica Svjetske banke. Dostupno na Internetu: <http://go.worldbank.org/378AB90H00>

Svjetska banka. „The Role of Civic Engagement and Social Accountability in the Governance Equation.” [Uloga učestvovanja javnosti i društvene odgovornosti u formuli uprave]. Bilješke o društvenom razvoju 75. Svjetska banka. mart 2003. Dostupno na Internetu: <http://siteresources.worldbank.org/INTPCENG/214574-1118058447732/20526739/sdn75.pdf>

Torres, Magüi Moreno. „Beyond Representation: Good Governance and Empowerment in Latin America and the Caribbean.” [Više od zastupanja: Dobro upravljanje i ovlašćivanje u Latinskoj Americi i Karibima]. Svjetska banka. Dostupno na Internetu: http://info.worldbank.org/etools/docs/library/57425/14877_Beyond_representation_empowerment_and_governance_in_LAC_revised_Sept_22.pdf

Transparency International u Bosni i Hercegovini. "Analiza rezultata prvog dijela kvartalnog istraživanja percepcije korupcije." 2009. Transparency International u BiH. Dostupno na internetu: <http://www.ti-bih.org/documents/29-04-2009/Prvo%20kvartalno%20istrazivanje.pdf>

Turnbull, Lori i Aucoin, Peter. „Fostering Canadians’ Role in Public Policy: A Strategy for Institutionalizing Public Involvement in Policy”. [Poticanje uloge Kanađana u javnoj politici: Strategija za institucionalizaciju sudjelovanja javnosti u politici]. Izvještaj o istraživanju Pd07. Canadian Policy Research Networks Inc. (CPRN). Ottawa, 2006. Dostupno na internetu: www.cprn.org/doc.cfm?doc=1404&l=en

Udruženje 'Udruženje građanja'. „Kakvu će poruku u ponedjeljak uputiti naše pravosuđe potencijalnim mladim kriminalcima?”. Internet stranica Udruženja 'Udruženje građanja'. 03.07.2010. Dostupno na internetu: <http://akcijagradjana.org/latinica/kakvu-ce-poruku-u-ponedeljak-uputiti-nase-pravosuđe-potencijalnim-mladim-kriminalcima/>

UNDP. „2007 Human Development Report: Social Inclusion in Bosnia and Herzegovina.“ [2007 Izvještaj o humanom azvoju: Socijalna inkluzija u Bosni i Hercegovini]. Web stranica Misije UNDP u BiH. 2007. Dostupno na internetu: <http://www.undp.ba/index.aspx?PID=14>

UNDP. “Mutual Accountability Mechanisms: Accountability, Voice, and Responsiveness.” [Mehanizmi uzajamne odgovornosti: Odgovornost, glas i razumijevanje]. Rad za Konferenciju UNDPa. 6. novembar 2006. Dostupno na Internetu: content.undp.org/go/cms-service/download/asset/?asset_id

USAID Ured za demokratiju i upravu. „Guidance for Promoting Judicial Independence and Impartiality.“ [Smjernice za promovisanje sudske nezavisnosti i nepristrasnosti]. Agencija za međunarodni razvoj SAD. Washington, DC, 2002.

Vežić, Aida. „Učešće organizacija građanskog društva u procesu evropske integracije.“ Fond otvoreno društvo BiH: Program podrške istraživanjima u oblasti javnih politika 2007-2008. Sarajevo, 2008.

Visoko sudsko i tužilačko vijeće (VSTV) BiH. „Annual Report 2010.“ [Godišnji izvještaj 2010.]. VSTV. Sarajevo, 2011.

Visoko sudsko i tužilačko vijeće (VSTV) BiH. „Rješavanje starih predmeta u sudovima.“ VSTV. 26.04.2011. Dostupno na internetu: <http://www.hjpc.ba/projects/?cid=4123,2,1>

Wagle, S., i Shah P. „Participation in Public Expenditure Systems.“ [Učestvovanje javnosti u sistemima javnih rashoda]. Grupa za učestvovanje i građanski angažman. Odjel za društveni razvoj. Svjetska banka. januar 2002. Dostupno na internetu: www.worldbank.org/participation/webfiles/pem.pdf.

Waleed H., Malik. “Access to Justice: Approaches for Bringing Services Closer to the People.” [Pristup pravdi: Pristupi za približavanje usluga ljudima]. Presentacija u PowerPointu za Kurs reforme pravde (101). Svjetska banka. Washington DC, 11.11.2010.

Waleed H., Malik. „Challenges of Forging Civil Society Partnerships for Judicial Reform.“ [Izazovi kovanja partnerstava civilnog društva za pravosudnu reformu].

Svjetska banka. Dostupno na internetu: <http://siteresources.worldbank.org/INTLAWJUSTINST/Resources/VenezuelaPaper.pdf>

Zittel, Thomas. „Participatory Democracy and Political Participation.“ [Učešće u demokratiji i političko učešće].

Rad predstavljen na Zajedničkom zasjedanju radionica Evropskog konzorcijuma za politička istraživanja, Edinburgh, 28. mart - 2. april, 2003. Dostupno na Internetu: www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/.../zittel.pdf

Od 2009. godine **Elma Demir** je projektni menadžer i analitičar u nevladinoj organizaciji Asocijacija za demokratske inicijative (ADI) koja djeluje u oblasti sektora pravde već dugi niz godina, te koordinira rad Mreže pravde u BiH koja okuplja 57 nevladinih organizacija. Prethodno je radila kao istraživač/analitičar u Parlamentarnoj skupštini BiH, NATO misiji u BiH, i Dartmouth univerzitetu u SAD-ma kao asistent na predmetima iz oblasti istraživanja i akademskog pisanja, kao i pri Institutu za zaštitu informacione infrastrukture pri Dartmouth-u. Elma je takođe učestvovala kao konsultant i istraživač na većem broju projekata nevladinih organizacija, političkih partija, sindikata i javnih institucija, te je provela i napisala veći broj istraživanja iz oblasti javnih politika. Diplomirala je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu na Odsjeku politologije, te trenutno završava svoj magisterij na Dartmouth univerzitetu (SAD) iz globalizacionih studija.

Fond
otvoreno društvo
Bosna i Hercegovina

Fond otvoreno društvo BiH pokrenuo je Program podrške istraživanjima u oblasti javnih politika početkom 2004. godine. Osnovni cilj programa je unaprijeđenje istraživanja i analize javnih politika kako bi se potaknuo argumentovani dijalog i razvio takav način donošenja odluka u oblasti javnih politika koji će počivati na relevantnim informacijama i realnim opcijama.

Program obuhvata edukaciju iz oblasti istraživanja javnih politika, stipendije za istraživanje i mentorstvo u toku istraživanja. Do sada je, u okviru ovog programa, stipendirano 73 istraživača.